

Jos Perry

't Nachtegaaltje zingt'. Regionalisme in Nederlands-Limburg 1900-1950

What's in a name? That which we call a rose
By any other name would smell as sweet...
(Shakespeare, *Romeo and Juliet*, 2,2)

1815 was een jaar van nieuwe grenzen, nieuwe constituties; een jaar dus ook van naamgeving. Zo moest er een naam worden bedacht voor de nieuw gevormde bestuurlijke eenheid die de gebieden links en rechts van de Maas tussen Eijsden en Mook zou gaan omvatten. 'Maastricht' zou de naam kunnen worden: naar de beoogde hoofdstad. Of 'Opper-Gelderland': naar het oude Opper-Gelre. Geen van beide namen kon echter genade vinden in de ogen van koning Willem I. Het werd 'Limburg'. Teruggrijpend op de gewesten van de roemruchte keizer Karel V, wilde de pas ingehuldigde soeverein van het kersverse koninkrijk de naam van het oude hertogdom Limburg, waarvan het gebied praktisch geheel in de provincie Luik was opgegaan, niet prijsgeven. 'Door dit persoonlijk ingrijpen van de koning dragen beide tegenwoordige provincies de naam van een hertogdom uit de Middeleeuwen, waarmee het territorium van de Nederlandse provincie slechts geringe, de Belgische provincie echter geheel geen territoriale binding heeft gehad'.¹

Afgezien van de middeleeuwse connectie (een bijzonderheid waarvan maar weinig mensen weet hadden) was 'Limburg' in de eerste helft van de negentiende eeuw niet veel meer dan een bestuurlijke constructie, een verzinsel van staatslieden, een lege huls, een woord; zo iets als de Euregio Maas-Rijn in 1977. Een huls waar bovendien geen zegen op rustte: in 1839 werd ze in tweeën geknipt. De beide helften die resteerden gingen voortaan gescheiden door het leven, met de rug naar elkaar toe, zij het elk onder de naam Limburg.

En dan, twee, drie generaties later, zien we aan de Nederlandse kant van de nieuwe grens het wonder. De lege huls blijkt plotseling niet meer leeg, 'Limburg' is een wervende slogan, een grote trom waarop journalisten en politici tamboereren, iets dat mensen een brok in de keel bezorgt, een fenomeen waar wetenschappers diepzinnige uitspraken over doen.

Geboren was de Limburgse variant van het regionalisme.

Regionalisme is een wijd verbreid verschijnsel, waarvoor dan ook (naast de lokale, bijzondere) wijd verbreide, algemene oorzaken aangewezen kunnen worden. Het geldt als reactie op verstedelijking en industrialisering; het wordt gevoed door weerstand tegen de onstuitbaar oprukkende wereld van de moderniteit, een moderniteit die verschillen nivelleert, althans als nivellerend ervaren wordt. Regionalisme impliceert vrijwel altijd idealisering van het boerenbestaan, de dorpsgemeenschap, vanouds overgeleverde tradities in het algemeen en

¹ W. Jappe Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen II* (Assen 1974) 155.

streektaalen in het bijzonder. Regionalisme cultiveert, in één woord, het verschil; het 'eigene'.

Waarin bestond (resp. bestaat) die veronderstelde eigenheid, dat 'anders zijn' van de Limburgers, in het bijzonder de Nederlandse Limburgers? In zijn *Handboek voor de geschiedenis van Limburg* laat de historicus P.J.H. Ubachs er weinig van heel. Onder het kopje 'Het cultuurpatroon van "de" Limburger' (let op de aanhalingstekens) merkt hij op dat niemand ooit helder heeft kunnen omschrijven wat dat anderszijn precies inhoudt. Men kwam meestal niet veel verder dan 'Bourgondisch' en 'katholiek', merkt hij op.² Ook de etnologue Carla Wijers spreekt van 'de onmogelijkheid om de Limburgse identiteit objectief te funderen'.³ Veel van wat voor typisch Limburgs moet doorgaan, kan teruggevoerd worden op stereotiepe patronen: noord-zuid, centrum-periferie. 'Gemoeidelijkheid', bijvoorbeeld, is zo'n kwalificatie die behalve typisch Limburgs met evenveel recht typisch Brabants, typisch Vlaams, typisch Achterhoeks, typisch Twents en typisch Drents zou kunnen heten.

Niettemin: ook opvattingen die niet 'objectief te funderen' zijn, maken deel uit van onze cultuur en kunnen daarin niet alleen een lang leven leiden maar ook een werkzaam aandeel hebben. Sterker: die cultuur (hier te verstaan als: samenhangend geheel van collectieve gedrags- en denkpatronen) is van zulke opvattingen doordeesemd.

Wat ik met dit artikel beoog is niet de notie van het Limburgs eigene alsnog objectief te funderen. Zinvoller lijkt het mij die notie (of, wie weet, noties?) historisch te traceren, haar bronnen en manifestaties op te sporen, accentverschuivingen in kaart te brengen. Goed beschouwd is dat een te ambitieuze opgave voor een artikel. Het bouw- en renovatiemateriaal waaruit regionale culturen en identiteiten zijn opgetrokken, komt uit tal van gaten en hoeken. Wie al die bouwstoffen wil opsporen en ook nog eens hun soortelijk gewicht wil bepalen, staat voor grote methodologische problemen. Om daarin niet ten onder te gaan zal ik mij moeten beperken.

Wat volgt is een terreinverkenning. De eerste twee paragrafen, getiteld 'De negentiende eeuw' respectievelijk 'Kentering', onderzoeken hoe er in Limburg een voedingsbodem rijpte voor het regionalisme. De daaropvolgende paragrafen belichten hoe Limburgers (en soms ook niet-Limburgers) in de eerste helft van de twintigste eeuw vanuit verschillende disciplines hun specifieke bijdrage leverden aan de cultus van het eigene.

De negentiende eeuw

Omstreeks het midden van de negentiende eeuw was de geestelijke horizon van de meeste Limburgers beperkt tot hun eigen stad of dorp. Wat ze kenden was

² P.J.H. Ubachs, *Handboek voor de geschiedenis van Limburg* (Hilversum 2000) 31.

³ C. Wijers, "In één hand de rozenkrans, in de andere hand een glas bier". De Limburgse identiteit onder de loep, in: A. Knotter & W. Rutten (ed.), *Maakbaar Limburg. De constructie van een samenleving in een eeuw van uitersten* (Maastricht 2000) 111-133; 122.

hun directe omgeving. En misschien een enkele plaats die iets verder weg lag, waar ze verwanten hadden wonen of wel eens op bedevaart waren geweest.

Een welgestelde en ontwikkelde minderheid las kranten en converseerde in sociëteiten en salons over dingen die in de grote wereld gebeurden en veranderden. Maar ook zij konden zichzelf pas 'Limburgers' voelen en als zodanig 'anders', wanneer ze dat waren in de ogen van anderen. Het waren in eerste instantie politieke gebeurtenissen die daartoe aanleiding gaven: in het bijzonder de Belgische Opstand, uitmondend in de afscheiding, en separatistische activiteiten in de jaren 1843-1844 en 1848-1849.

Het Nederlands gezag bleek in Limburg weinig populair. Tenminste een deel van de bevolking zou er niet rouwig om zijn geweest wanneer het gewest Belgisch of Duits zou zijn geworden. Omgekeerd zouden ook veel Hollanders dit niet als een groot verlies hebben ervaren. 'Er zijn velen in den lande, die Limburg wel kwijt zouden willen zijn', merkte de Nederlandse minister van binnenlandse zaken in oktober 1848 op.⁴ Limburg was een 'kwestie' geworden. In het bijzonder Limburg's staatkundige band met Nederland werd een kwestie. En dat bleef in eerste instantie zo tot omstreeks 1870.⁵

Het katholieke geloof van de inwoners speelde daarbij een rol, zij het geen hoofdrol; per slot van rekening was ook Noord-Brabant overwegend rooms-katholiek, zonder dat de staatkundige band met Nederland daarom een 'kwestie' werd. De destijds overwegend katholieke Limburgse bevolking koesterde gevoelens van minderwaardigheid ten opzichte van Holland en de Hollanders, de inwoners van het overwegend protestantse noorden dat op verschillende terreinen de dienst uitmaakte. De superieure noorderling verscheen in de negentiende eeuw in de persoon van de magistraat en de garnizoensofficier, in de twintigste eeuw zou hij verschijnen in de figuur van de ingenieur van de staatsmijnen.

De mentale en culturele kloof die Limburg van het overige Nederland scheidde werd aan beide kanten gevoeld. Daarvan getuigen bijvoorbeeld de publicaties van de doopsgezinde predikant Jacobus Craandijk (1834-1912), befaamd wandelaar en schrijver van reisnotities, die omstreeks 1875 door Limburg trok. Reisverslagen als deze vormen een onuitputtelijke bron van observaties over het bijzondere, eigenaardige, afwijkende van land en volk; wie reist, zoekt immers het verschil. Vaak zeggen dergelijke observaties minstens evenveel over degene die ze doet als over het geobserveerde. Maar dat maakt ze niet minder interessant.

Voor de 'noorderling' die in de negentiende eeuw door Limburg reisde was een van de eerste obstakels waarop hij stuitte meestal de taal. Zo verging het ook Craandijk. In zijn reisverslag bereidde hij lezers die in zijn voetsporen wilden treden voor op wat hun wachtte. 'Dwaalt gij over de bergen, klopt gij aan de eenzame boerenhoven, wisselt gij een woord met den arbeider op den akker,

⁴ Geciteerd in E. Lemmens, *Aan vorst en vaderland gehecht, doch tevreden zijn zij niet. Limburgse politici in Den Haag 1839-1918* (Amsterdam 2004) 125.

⁵ *Ibidem*, hoofdstuk 3.

Dominee Craandijks wandelavonturen verschenen oorspronkelijk in 1883. Het boek werd in 1981 opnieuw, in facsimile, uitgegeven. Collectie SHCL.

met het deerntje dat de koe hoedt, het kan u ligt gebeuren, dat uw Hollandsch evenmin wordt verstaan, als gij een letter begrijpt van de taal, die gij hoort'.⁶

Maar het was niet alleen de taal die afstand schiep. Wandelend in de omgeving van Valkenburg had Craandijk ook om andere redenen nauwelijks meer het gevoel onder landgenoten te verkeren.

Het volkskarakter is Belgisch, gelijk het karakter van het landschap, gelijk bouwstijl, kleederdragt, levenswijze. [...] Fransch is het geld, dat in den regel wordt gebruikt. [...] Als Noord-Nederlander wandelt gij er rond onder den indruk, dat gij in den vreemde zijt, en van tijd tot tijd moet gij u geweld aandoen, om u te herinneren, dat gij te midden van landgenooten verkeert. De landstreek is zoo gansch anders dan die, waaraan wij gewoon zijn; huizen en menschen hebben een ander voorkomen, dan waarmede wij vertrouwd zijn geworden.⁷

Zijn dit eigenlijk wel Nederlanders, zo vraagt Craandijk zich af:

Van den band, die de kinderen van hetzelfde vaderland zamenbindt, gevoelt gij dikwijls in het Limburgsche niet veel. En wederkeerig, al zult gij overal welwillendheid en voorkomendheid ontmoeten, gij ontvangt toch niet zelden den indruk, dat de Limburger zich maar ten halve een Nederlander acht en u voor een' halven broeder houdt.⁸

Wat niet onnatuurlijk is, zo legt hij zichzelf en zijn lezers uit. Wat individuen tot een volk maakt is immers hun gemeenschappelijk verleden, een gedeelde herinnering daaraan. En daarvan is in dit geval nauwelijks sprake. Het ontbrak aan 'gemeenschappelijke sympathiën en belangen'.⁹

Maar dat veranderde. De expansiedrang van Pruisen en de Frans-Duitse oorlog gaven voedsel aan een meer pro-Nederlandse stemming in Limburg. Andersom groeide ook het vertrouwen in Den Haag jegens Limburg.¹⁰ En al gaven de Belgen hun van de jaren 1830 daterende aanspraak op Nederlands-Limburg niet echt op, toch raakte deze claim na 1870 voor bijna een halve eeuw op de achtergrond. Willen we de betrekkingen tussen Nederlands-Limburg en Nederland als geheel in diezelfde halve eeuw in één woord karakteriseren, dan is het integratie. Langzaam maar zeker werden die duizend-en-een draadjes gesponnen die Limburg steeds hechter zouden verbinden met de Nederlandse natie-staat. Allerlei factoren bevorderden dat proces: spoorwegen, handelsverbindingen, scholen, kiesrechtuitbreiding, belastingwetten, staatsmijnen... Internationale politieke ontwikkelingen speelden hun rol, in het bijzonder de machtsontplooiing van Pruisen respectievelijk Duitsland, het sterker wordende

⁶ J. Craandijk, *Wandelingen door Nederland. Limburg* (Zaltbommel 1968; oorspronkelijke druk ca 1883) 58.

⁷ *Ibidem*, 57-58.

⁸ *Ibidem*, 58.

⁹ *Ibidem*, 58.

¹⁰ Lemmens, *Aan vorst en vaderland gehecht*, 127.

vaderlands gevoel, de groeiende populariteit van het koningshuis na de dood van koning Willem III in 1890, en de Eerste Wereldoorlog.

De toenemende integratie, structureel zowel als mentaal, hing nauw samen met modernisering. Beide processen bleken heel wel samen te gaan met een verschijnsel dat evenmin typisch Limburgs was, maar wel typisch voor deze periode: passie voor het verleden, voor archeologie, oude volksverhalen, middeleeuwse kerken, kloosters en kastelen. Alles wat een geur van de middeleeuwen verspreidde was in de mode. Die sterke belangstelling voor de oergeschiedenis van de eigen streek - een belangrijke voorloper en bron van het latere regionalisme - verklaart minstens voor een deel de verknochtheid van sommige Limburgers aan de titulatuur 'Hertogdom Limburg'. De provincie dankte deze titel aan een weinig verheffende politieke wisseltruc, die niet van de middeleeuwen dateerde maar van 1839, en die Limburg tot lid van de Duitse Bond had gemaakt. In het huisorgaan van het genootschap waarin de Limburgse geschied- en oudheidkundigen zich verenigd hadden, betoogde de in Maastricht geboren maar in Den Haag wonende Hollandse Limburger Victor de Stuers met klem dat het 'Hertogdom' niets was om fier op te zijn. Integendeel, de opgedrongen band met Duitsland had de Limburgers in 1866 kunnen betrekken 'in een hun volkomen vreemden bloedigen oorlog'.¹¹ Inmiddels was de Duitse Bond opgeheven, de titel Hertogdom had 'niet de geringste praktische waarde', was enkel 'eene herinnering aan eene ellendige mishandeling, het gewest indertijd aangedaan'.¹² Het geval laat zien hoe gemakkelijk woorden en titels zich loszingen van hun herkomst en voertuig van nieuwe sentimenten worden; hoe ze een nieuwe rol konden gaan spelen in een bovenlokaal, Limburgs bewustzijn dat zich aan het vormen was - voorlopig nog alleen in de ontwikkelde bovenlaag van de samenleving.

Omdat de onmiskenbare hang naar het verleden vaak gezien wordt als reactie op de dynamiek van de vooruitgang, kan het geen kwaad erop te wijzen dat we die ook aantreffen bij negentiende-eeuwers die in hun beroep bij uitstek de nieuwe tijd vertegenwoordigen. De in Heerlen geboren inspecteur van kolenmijnen en hoogovens Johan Michaël Dautzenberg (1808-1869) koos voor zijn ballade 'De berghwerker' archaische woorden en een bijpassende spelling ('Diep in der aerde gheheimen schoot, / Hamert ende beitelte de cnape...').¹³ De in Maastricht geboren ingenieur en bruggenbouwer Johannes Gregorius van den Bergh (1824-1890) was een van de beste kenners van de bouwgeschiedenis van de St. Servaaskerk in zijn geboorteplaats.¹⁴ Bouwmeesters als vader en zoon Cuypers uit Roermond, die behoorden tot de wegbereiders van het moderne, 'rationele' bouwen in Nederland, waren tegelijk diep doordrongen van respect voor wat hun middeleeuwse voorgangers en vakgenoten tot stand hadden weten te brengen.

¹¹ V. de Stuers, 'Het Hertogdom Limburg', *De Maasgouw* 31-8-1889.

¹² V. de Stuers, 'Moet Limburg nog een hertogdom heeten?' *De Maasgouw*, augustus 1905.

¹³ P. Maassen (ed.), *De muze van het zwarte goud. Mijn en mijnwerker in de Nederlandse en de Limburgse letterkunde* (Maastricht 1949) 41.

¹⁴ P. Schmeits, 'Jean Grégoire van den Bergh', *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 1891, 412-424.

Intense belangstelling voor het verleden en de materiële resten daarvan was in de negentiende eeuw vooral in de aristocratie en bij de welgestelde, ontwikkelde burgerij een veel voorkomend verschijnsel. Dat impliceerde meestal ook een levendige interesse voor de historie van de eigen omgeving. Op een van de oudste ledenlijsten van de *Société d'Archéologie dans le Duché de Limbourg* zien we de namen van burgemeesters, leden van adellijke families, leden van de Staten Generaal, fabrikanten en leden van de geestelijkheid.

Laatstgenoemde categorie is zeker niet de minst belangrijke. Geestelijken beschikten meestal over ontwikkeling en vrije tijd; in pastorieën, kerken en kloosters waren ze vaak omringd door oude boeken, documenten en kunstvoorwerpen; wie ook maar enige neiging had in die richting te liefhebben, werd als het ware vanzelf een oudheidkundige. De dorpskapelaan Jos. Habets (1829-1893), autodidact, verzamelaar en veelschrijver, was een van de stuwende krachten in genoemd genootschap en werd later de eerste rijksarchivaris in de provincie. Ook Henri Welters (1839-1887) was een parochiegeestelijke; ook hij was, op zijn eigen manier, een typische verzamelaar. Het blijkt uit zijn tweedelige werk *Limburgsche Legendes, Sagen, Sprookjes en Volksverhalen* (1875-1876), de eerste Nederlandstalige publicatie van volksverhalen.¹⁵ Waar het Welters om ging was 'deze verhalen, paarden uit den goeden ouden tijd, als uitingen vooral van het Limburgsche karakter en de Limburgsche zeden, tot welkome gasten aan den familiekring, stichtend, leerzaam en vermakelijk voor te dragen en dusdoende ons Limburg beter te doen kennen en meer te doen beminnen'.¹⁶ Van zijn hand verscheen niet lang daarna bovendien *Feesten, zeden, gebruiken en spreekwoorden in Limburg* (1877). De volkscultuur en de 'goede, oude tijd' in het algemeen werden hier misschien voor het eerst met zoveel woorden aangegrepen om Limburg 'smoel te geven'. Anders gezegd: de lege huls werd zoetjesaan beschilderd. Uit Welters' verzamelwerken zou in de volgende eeuw door nieuwe bewerkers van dit terrein zoals Felix Rutten en Pierre Kemp gretig worden geput.

Deze gerichtheid op de geschiedenis van stad, dorp en streek impliceerde beslist geen aanbidding van het eigene, geen chauvinisme. Daarvan was in Limburg zeker tot 1900 niet of nauwelijks sprake.¹⁷ Wel kunnen we, resumierend, vaststellen dat in de Nederlandse provincie Limburg van meet af aan ambivalente gevoelens leefden ten opzichte van Holland, en dat die ambivalentie wederzijds was. Niettemin werden de banden met de rest van het koninkrijk geleidelijk hechter. Een beperkt aantal streekhistorici, verzamelaars en volkskundigen *avant la lettre* die elkaar in provinciaal verband ontmoetten droeg intussen bouwstenen aan met behulp waarvan een latere generatie na 1900 haar eigen 'Limburg' zou construeren.

¹⁵ T. Dekker, H. Roodenburg, G. Rooijackers (ed.), *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie* (Nijmegen/Amsterdam 2000) 21.

¹⁶ Geciteerd ibidem, 21-22.

¹⁷ J. Goltstein, 'Het ontstaan van het Limburgs chauvinisme in Sittard', *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg* 31 (1986) 1-77. Vgl. de kritiek van P.J.H. Ubachs in *Tijdschrift voor Geschiedenis* 102 (1989) 257-258.

Kentering

Gehechtheid aan eigen stad en streek, vaderlandsliefde en wereldburgerschap golden lange tijd als zaken die heel goed samen gingen en elkaar in zekere zin in evenwicht hielden. Dat evenwicht werd verbroken in de laatste decennia van de negentiende eeuw. In een studie over 'de taal van het nationaal besef' signaleren Aerts en Te Velde een trendbreuk omstreeks 1870 en, wat Nederland betreft, 'een relatief heftig nationalisme' in de jaren 1880-1902, deels in reactie op ontwikkelingen in andere West-Europese landen. Het zijn de jaren van het imperialisme. Een nieuw type politiek leiderschap verschijnt en daarmee een nieuwe retoriek. 'Het denken in termen van naties was vanzelfsprekend en politici en intellectuelen buiten de dubbelzinnigheid van begrippen retorisch uit in dienst van idealen die zij verkondigden aan een achterban die nog gevormd moest worden'.¹⁸ Het kosmopolitisch humaniteitsideaal, verbroedering van volken en staten, raakt op de achtergrond. Het begrip 'vaderland' wordt ingezet om 'een warm, onberedeneerd gemeenschapsgevoel' op te roepen, en een 'instinctmatige gehechtheid aan het eigene' wordt beschouwd als een positief goed.¹⁹

Het zijn precies deze elementen die we een generatie later terugvinden in het opkomende regionalisme, dat in verschillende opzichten beschouwd kan worden als regionale variant en dubbelganger van dat nieuwe, dweepzieke nationalisme. 'Natie' was in Nederland geen ondubbelzinnig begrip. 'In de beginnende verzuiling', aldus Van Sas, 'werd het nationaal besef sterk geprikkeld door het tegen elkaar schuren van verschillende natiebeelden'.²⁰ Voor protestanten en liberalen viel het nationaal-eigene vrijwel samen met Hervorming en vrijzinnigheid; voor katholieken lag dat anders, en voor katholieken in voormalige generaliteitslanden zoals Limburg lag het wéér anders. Daar liepen als het ware twee bewegingen door elkaar: de beweging van katholieken die in een overwegend niet-katholieke natie hun plek opeisten, en daarnaast een beweging van Limburgers die het gevoel hadden dat hun gewest als wingewest behandeld werd. De eerste beweging werd voor een belangrijk deel geleid door priesters, de tweede was er een van leken. Soms liepen hun strevingen parallel, soms kwam het tot botsingen. Gemeenschappelijke noemer was een (op zichzelf niet nieuw) gevoel van achterstelling en het (wèl nieuwe) gevoel dat daaraan iets te doen viel.

Een treffende uiting van regionalisme aan het begin van de nieuwe eeuw treffen we aan in *De Limburgsche Aankondiger*, een in Sittard uitgegeven katholieke krant. In een artikel van de pas aangetreden redacteur van dit blad, de jurist Gadiot, in het nummer van 7 september 1901 stuitten we op wat misschien de eerste expliciete verwoording was van de mythe van Limburgs eenheid.²¹

¹⁸ N.C.F. van Sas (ed.), *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999) 420.

¹⁹ *Ibidem*, 403.

²⁰ *Ibidem*, 6.

²¹ Goltstein, 'Ontstaan', 25.

Andere gewesten, zo geeft Gadiot toe, mogen dan als gewest een langere geschiedenis hebben, onder Limburgers bestaat niettemin een onmiskenbaar gevoel van saamhorigheid, gefundeerd op geografie, historie, politiek, volksaard en cultuur. Wat Limburgers in zijn ogen verenigt en van anderen onderscheidt is 'eene eenheid van taal, eene eenheid van karakter, eene eenheid van aspiraties, een band die ons bindt, de Maas', en bovenal 'een band van achteruitstelling bij alle andere deelen van ons land'. Die achterstelling ziet hij als rechtstreeks gevolg van de Belgische opstand: 'Muiters waren wij en zijn wij gebleven in de oogen van vele onzer landgenooten'. Een typerende grief, die nog vaak zal terugkeren, is dat de in Limburg aangestelde rijksambtenaren van buiten de provincie komen en zich van de autochtone bevolking afzijdig houden.

Geluiden als deze klinken in de eerste decennia van de twintigste eeuw steeds vaker, en de grieven worden specifieker. Het is vooral de ontginning van de steenkolen in het zuiden van de provincie, met alle maatschappelijke effecten van dien, die onrust wekt en het gevoel van achterstelling versterkt. De Limburgers zijn hooguit goed genoeg om het zware, smerige, ongezonde en minder betaalde werk te doen, terwijl de 'Hollanders' de lakens uitdelen: dat is het beeld. Naast deze klacht, die gedurende de hele geschiedenis van de steenkoolwinning in Limburg niet zal verstommen, klinkt een andere, meer fundamentele: 'Ze maken het mooie Limburg dood'.²² Dit gevoel vond zijn klassieke verwoording in de novelle *Onder den rook der mijn* (1914). De auteur, Felix Rutten (1882-1971), over wie verderop meer, was de bevlogen, dichterlijke heraut van al diegenen die het regionaal-eigene voor aantasting, nivellering en verdwijning wilden behoeden: het landschap, de dorpsse, landelijke sfeer, de met het katholieke geloof verbonden gebruiken, dat geloof zelf, het dialect, enzovoort.

In 1914, het jaar waarin Ruttens novelle verscheen, besprongen de legers van het Duitse Rijk het neutrale België en stroomden grote aantallen Belgische vluchtelingen Nederland binnen. De Eerste Wereldoorlog stelde de betrekkingen tussen Limburg en zijn omgeving op scherp. Weliswaar ontsnapte de provincie aan het grote Europese bloedbad dankzij het feit dat zij in 1839 bij Nederland gevoegd en in 1867 de band met de Duitse Bond verbroken was. Maar de grieven en cultuurverschillen en de vooral tegen Hollanders gekante xenofobie waren niet van de ene op de andere dag in rook opgegaan. Een leus als 'Limburg voor de Limburgers' bracht pregnant tot uiting wat veel inwoners van de provincie voelden en dachten.²³ Zij begrepen niet waarom Limburg 'zijn Limburgsche eer, zijn Limburgsche aard, zijn Limburgsche gebruiken, zijn Limburgsche naam moet verkwanselen aan het vreemd element, dat hier goedgeluk komt zoeken'. Zij zagen hun gewest ten onder gaan, 'verzuipen in den stroom van vreemde gebruiken, van een ander savoir-vivre, van eene bij ons niet gekende hoog-aanstellerij', allemaal geïmporteerd door 'Duitsche deserteurs, en Belgische banenelingen en Friesche socialisten, en Boven-Moerdijksche wereldrondtrekkers'.²⁴

²² Felix Rutten, *Onder den rook der mijn. Eene novelle uit Limburg* (Amsterdam 1914) 31.

²³ Goltstein, 'Ontstaan', 44 e.v.

²⁴ *Het Zuiden* 15-1-1918, geciteerd in Goltstein, 'Ontstaan', 45.

De wapenstilstand van 11 november 1918 bracht geen rust; eerst hing de dreiging van een sociale revolutie in de lucht, vervolgens blies België zijn oude claim op Limburg nieuw leven in, wat in Limburg onrust en verdeeldheid wekte. Limburgse politici buitelden over elkaar heen in hun ijver om hun Nederlandse gezindheid te onderstrepen. Er scheen maar één dissident te zijn: het Tweede Kamerlid Van Groenendael.²⁵ Een uitgesproken voorstander van annexatie van Limburg door de Belgen was hij niet eens. Maar hij zag wel wat in een volksstemming over de staatkundige toekomst van Limburg. Zelfbeschikking dus: een optie die in deze jaren sterk gepropageerd werd door de Amerikaanse president Wilson. Niet zozeer wat Van Groenendael voorstond was opmerkelijk, als wel de overspannen reacties erop. In december 1918 werd huiszoeking bij hem verricht. Collega-kamerleden namen de zaak hoog op. W.H. Nolens, de voorman van de katholieke fractie, dreef de zaak op de spits. Het woord landverrader viel. De fractie royeerde Van Groenendael zelfs.

Alleen al de suggestie dat Limburgers zich zelf over hun toekomst zouden mogen uitspreken, was blijkbaar erg bedreigend. De eed van trouw verbood Kamerleden *niet* de afscheiding van Limburg te propageren.²⁶ Toch moest Van Groenendael hangen. Een kwestie waarover in de jaren 1840 tamelijk open gedebatteerd kon worden, bleek tachtig jaar later taboe. Men kan daarin het succes zien van tachtig jaar integratie van Limburg in Nederland. Maar het zegt ook iets over veranderingen in de politieke cultuur. Het Nederlandschap, de loyaliteit aan koningin en vaderland was in de sfeer van het sacrale beland. Nederlands Limburg, althans het overgrote merendeel van zijn bevolking, werd geacht katholiek te zijn en uit dien hoofde pal achter de Nederlandse katholieke politici te staan die na hun verkiezingsoverwinning in 1918 eindelijk het comfort van het regeringspluche genoten.

Intussen werd die loyaliteit van tijd tot tijd als een knellende band ervaren. De cultus van het eigene was rond 1918 bepaald niet voorbij. Goed beschouwd begon hij toen pas. De sterke groei van de steenkoolwinning bracht een stroom nieuwkomers in de streek. De bevolking werd gevarieerder van samenstelling. Gevestigde bewoners en instellingen zagen hun vertrouwde wereld uiteenvallen. Een en ander kan verklaren waarom in het bijzonder in de decennia na de Eerste Wereldoorlog van het regionalisme een grote aantrekkingskracht uitging. Periodieken werden gelanceerd, verenigingen opgericht, manifesten gepubliceerd, romans, gedichten, schoolboeken, alles met als gemeenschappelijke noemer de koestering van het eigene: een eigenheid waarvan het bestaan voor veel Limburgers kennelijk niet alleen een vaststaand gegeven was, een geloofsartikel, maar ook en vooral iets dat ernstig werd bedreigd en uit alle macht moest worden beschermd en verdedigd.

²⁵ Lemmens, *Aan vorst en vaderland gehecht*, 172 e.v.

²⁶ Vgl. *ibidem*, stelling 2.

Het Italiaanse Limburg: Jacques van Ginneken

Waarnemingen over het Limburgs eigene als die van Craandijk, Gadiot en Rutten waren niet nieuw; ze hadden bovendien geen pretentie van wetenschappelijkheid. Dat veranderde in de eerste decennia van de twintigste eeuw. Het waren vooral taal- en letterkundigen die ambitieuze pogingen deden bruggen te slaan tussen taalverschijnselen, psychologie, volkskarakter en volkscultuur. In Nederland deed niemand dat met meer flair dan de jezuïet Jacques van Ginneken. In het eerste deel van zijn *Handboek der Nederlandsche Taal* (1913) nam hij naast tal van andere taalverschijnselen (Strandhollandsch, Hottentotsch-Afrikaansch, Djoe-tongo, Soendaneesch, enzovoort) ook het Limburgs onder de loep en liet in dat verband meteen zijn licht schijnen op degenen die het spraken. Omdat de passage die hij aan de Limburgers wijdde carrière zou maken, neem ik die hieronder integraal op:

De Limburgers zoowel Zuid als Noord, West als Oost, zijn de Italianen van ons land. Juist als hun oude stamgenooten bij Keulen aan den Rijn, zijn zij lichthartiger en vroolijker, veel beweeglijker, veel veranderlijker, maar ook veel rijker van geest dan de Hollanders niet alleen, maar dan Noord-Brabanders, Vlamingen en Antwerpenaars bovendien. Zij hebben veel meer met de Luiker Walen gemeen, die even wisselend en vol zijn als zij, met evenveel lust in feesten en optochten, gaarne opgewonden praten bij een glas zwaar rinsch bier: Lambiek of Maastrichts. Daarbij hoort en komt een levendige, dolle verbeelding, zich uitsprekend in allerhande vertellingen en sagen, en soms ook wel eens in tamelijk avontuurlijke daden. Veel aanleg voor zang en muziek. Velen kunnen het den Rijnlander Rückert nazeggen:

‘EIN DENKENDES GEFÜHL, EIN INNERLICHER SANG
IST ALLES WAS ICH BIN, WAS MIR ZU SEIN GELANG’.

Toch zijn ze verre van oppervlakkig en gewoonlijk veel scherpzinniger en geestiger dan hun Noordelijke taalbroeders, die ze, fijne menschenkenners als ze zijn, o zoo graag beetnemen, en bij wien ze dan wel eens niet zonder reden den indruk van sluwe geslepenheid wekken, die ze zelf liever als voorzichtige wijsheid betitelen. Veel geleerden van grooten naam zijn in Limburg geboren en getogen. In Limburgsche kloosters bloeien mystieke rozen. Ietwat neiging tot chauvinisme en opvliegende woede ontsieren dezen schoonen aanleg. Kortom tegenover de perseverantie of secundaire functie der Hollanders, wordt het temperament der Limburgers heel en al gedomineerd door de primaire functie: d.w.z. den oogenblikkelijken indruk. Bovendien zijn zij óók emotioneel, hoewel ietwat minder dan de Vlamingen, die mede door hun vlugger beweeglijker activiteit, even als zij, scherp bij de kalme Hollanders afsteken.²⁷

Deze vlot geschreven reeks generalisaties bevat zoveel herkenbaars voor zowel Limburgers als niet-Limburgers, dat zij al snel autoriteit verwierf. Jos. Schrijnen,

²⁷ J. van Ginneken, *Handboek der Nederlandsche Taal I* (Nijmegen 1913) 170.

eveneens priester en filoloog, pionier van de volkskunde in Nederland, zelf uit Limburg afkomstig, man van 'Romaanse esprit'²⁸ nam haar graag over in zijn *Nederlandsche volkskunde*: een klassiek geworden handboek voor een wetenschappelijke discipline die op dat moment in Nederland nog in de kinderschoenen stond.²⁹ Schrijnens blik was sterk op het verleden en op het platteland gericht.³⁰ Zoals veel volkskundigen van zijn generatie legde hij de nadruk op de eeuwenoude herkomst van de boerencultuur, waarbij zijn interesse nadrukkelijk ook naar Limburg uitging. Verschillende van zijn publicaties getuigen daarvan, zoals *De doode in het Limburgsche folklore* (ca. 1890), *Overblijfselen van den Wodankultus in Limburg: folkloristische studie* (1897), en *Sint Jans minne: folkloristische studie* (1901). Hij publiceerde ook over dialecten en taalgrenzen in Limburg. De taal respectievelijk het dialect zag hij als een schatkist waarin de ziel van een volk van generatie op generatie ongeschonden bewaard en doorgegeven was. De combinatie van dialectonderzoek en volkskunde zien we ook bij Schrijnens leerling Winand Roukens, op wiens werk we verderop terugkomen.

Het romantische Limburg: Felix Rutten

Terwijl Van Ginneken en Schrijnen zich met hun werk in hoofdzaak tot de academische gemeenschap richtten, schreef de ook academisch geschoolde Felix Rutten voor een breder publiek. Hij kan gelden als een van de 'culturele tussenpersonen' die bepaalde in de elite ontwikkelde noties als het ware vertalen en doorsluizen naar bredere lagen van de bevolking.³¹ Met de volkskundigen van zijn tijd deelt hij de afkeer van de modernisering en de liefde voor het eigene - vaak vereenzelvigd met het oude, landelijke, volkse, dorpse, boerse. Rutten articuleert die gevoelens echter niet in academische verhandelingen; hij beoefent andere genres.

Een vroege, opmerkelijke uiting van zijn Limburg-sentiment is de al genoemde novelle *Onder den rook der mijn* (1914). Rutten heeft later verteld wat de aanleiding tot het schrijven ervan was; hoe hij tijdens een wandeling plotseling geconfronteerd werd met de eerste boortoren, 'een wanstaltig houten gevaarte', hoe hem de tranen in de ogen sprongen en datzelfde ogenblik naar eigen zeggen de 'Limburgist' in hem ontwaakte.³²

Die Limburgist zou voorlopig niet inslapen. Rutten hield lezingen over 'De romantiek van Limburg', die voor hem evenzeer het landschap omvatte als de geschiedenis en folklore. In 1917 verscheen zijn *Limburgsche sagen*, geschreven

²⁸ J. Brabers, 'Jos Schrijnen', in: H. Corman ed., *Nijmeegse gezichten. Vijfenzeventig jaar Katholieke Universiteit (Nijmegen 1998)* 13.

²⁹ J. Schrijnen, *Nederlandsche volkskunde I* (Zutphen 1915).

³⁰ Dekker e.a., *Volkscultuur*, 26.

³¹ Jos Perry, 'Limburg kolenland. Een collage van oud en nieuw', in: Knotter & Rutten, *Maakbaar Limburg*, 65-78; 68.

³² Geciteerd in A. Gorissen, *De abdis en de zwerver. Marie Koenen en Felix Rutten en hun huwelijksjaren in Geulle* (Geulle 2005) 47. Over Ruttens novelle, zie Wiel Kusters en Jos Perry, *Versteende wouden. Mijnen en mijnwerkers in woord en beeld* (Amsterdam 1999).

Felix Rutten tijdens zijn studententijd in Leuven, 1905. In de literaire handboeken figureert Rutten al lang niet meer, maar in de eerste decennia van de twintigste eeuw behoorde hij tot de meest productieve en gewaardeerde auteurs van ons land. Fotocollectie Stadsarchief Sittard-Geleen.

'met ongeveer dezelfde intentie als *Onder den rook der mijn*', zoals Gorissen opmerkt, namelijk 'proberen het mooie van Limburg te behouden'.³³

In 1918 volgde Ruttens *Limburg*, een boekje in de reeks 'Ons mooie Nederland', waaraan de naam verbonden was van D.J. van der Ven, prominent vertegenwoordiger en popularisator van de volkskunde in het toenmalige Nederland. Na het voorgaande zal het geen verbazing wekken dat ook deze met 74 zwartwitfoto's geïllustreerde streekbeschrijving een monument van 'Limburgisme' geworden is. Rutten neemt in dit boekje Van Ginnekens beschouwing over 'de Limburgers' integraal over. Beter kan hij het zelf immers niet zeggen: Van Ginnekens karakteristiek, aldus Rutten, 'kan hoogstens hier en daar onderstreept of uitgebreid' worden. Rutten vat die karakteristiek zelf als volgt samen: 'het emotioneele, het chauvinistische, het verbeeldingrijke en avontuurlustige ligt in het hart van den Limburger ten grondslag aan de Limburgsche Romantiek'.³⁴

Het eigene afbakenen betekent ook het andere uitsluiten, buitenzetten. Zoals Van Ginneken de Limburgers in het bijzonder van de Hollanders onderscheidde, zo onderstreept Rutten de veronderstelde verschillen met Vlamingen en Duitsers. 'De Limburgsche sentimentaliteit kent de zoetelijkheid der Duitsche niet, en eveneens is de mystieke achtergrond der Vlaamsche zielsemotie haar vreemd. De Limburgsche ziel is rationalistischer en gezonder'. Al mag men dat rationalisme niet te ideologisch opvatten. De Limburgse ziel à la Rutten is immers 'religieus en tevens ontroerbaar', hetgeen een goede voedingsbodem vormde voor 'haar vele legenden'. Voor Rutten, Limburger en dichter, lijken Limburgerschap en ontvankelijkheid voor dichterlijke verbeelding vrijwel samen te vallen: 'In de ziel van iederen Limburger is een stuk poëzie verborgen (...) Limburg is ten slotte de poëzie van iederen Limburger, en hij brengt in dit gevoel zijn religieuze ontroerbaarheid over; zoodat die liefde voor Limburg zelf - het teeken waaraan men ze alle herkent - een bijna godsdienstig gevoel wordt'. Limburgers zijn 'een dichterlijk aangelegd volk'. Hun katholicisme heeft een meer emotionele (misschien kan men ook zeggen: meer folkloristische) dan doctrinaire inslag. Een verklaring hiervoor zoekt Rutten niet in de sfeer van volkskarakter en/of raciale samenstelling (dergelijke verklaringen zouden weldra nogal in de mode komen), maar in de geschiedenis. 'Dit volk heeft maar weinig om zijn godsdienst te strijden gehad', daardoor 'is zijn religie meer gevoelszaak gebleven', meer een zaak ook van 'schoone uiterlijkheid', waar 'de Roomsche eeredienst' royaal in voorziet. Over de vroomheid geen kwaad woord, maar veel liever spreekt Rutten van de 'juichende keerzij' ervan 'in carnaval, in kermis en volksfeest'. In Limburg heeft de godsdienst 'de levensvreugde nooit gedrukt' en verschillende gezegden getuigen van een grote gemeenzaamheid met het heilige. De Limburger - voor Rutten in dit opzicht geheel en al de Italiaan - 'gaat met de bewoners van den hemel om als met zijn goede vrienden'. Patroonsfeest en volksfeest, processie en kermis zijn met elkaar verbonden. 'De dichterlijke gebruiken van eertijds' mogen dan veelal in verval geraakt of vergeten zijn, toch

³³ Gorissen, *Abdis*, 49.

³⁴ Felix Rutten, *Limburg* (Amsterdam 1918) 74.

ziet men nog wel tekenen 'van de sierliefvendheid der Limburgers', die hoogtij viert in de gilde-optocht.³⁵

Al met al is Ruttens kijk op het typisch Limburgse samen te vatten in woorden die hemzelf evenzeer typeren: poëzie, droom, romantiek, sage, legende, wonder, mirakel, bont, kleur. Rutten houdt van Limburg zoals hij houdt van Italië. Niet voor niets opent hij zijn lofzang met de woorden 'Italië begint in Limburg'.³⁶

Ruttens *Limburg* werd goed ontvangen, zeker in de provincie waarover het handelde. De recensent van de *Limburger Koerier* schreef: 'Zóó leeft deze dichter in dit prozaboekje "Limburg", dat zijn taal, die behalve liefdevol en innig, romantisch zwierig en kleurig is, schijnt opgeweld uit Limburgs ziel zelf'.³⁷

Een groot deel van zijn leven woonde Rutten in Italië. Van zijn 'heimat' Limburg bleef hij echter dromen en dichten, op latere leeftijd ook in Sittards dialect. Terugkeren naar Limburg ('onveranderd mijn grote liefde') wilde hij niet. Zelfs bij de huldiging in Sittard naar aanleiding van zijn tachtigste verjaardag schitterde de gehuldigde door afwezigheid. Limburg, zijn aanbedene, was deze troubadour het dierbaarst op veilige afstand.³⁸

Het bescheiden Limburg: W.G.H. Spiertz

'Italië begint in Limburg': zo vatte Felix Rutten de beschouwing over Limburg van Van Ginneken pregnant samen. Aantrekkelijke formule, die in vier woorden een oogstrelend landschap, een zonnig klimaat, een wereld van muziek en kleur en feest en katholicisme oproept! Geen wonder dat zij op haar beurt gretig geciteerd werd. Zowel Ruttens formule als de tekst van Van Ginneken vinden we terug in *Ons Limburg* (1931), een boekje voor schoolverlaters, geschreven door de onderwijzer W.G.H. Spiertz. Het was in de eerste plaats bestemd voor de zesde klassen van de lagere scholen 'die een katholiek stempel dragen' - wat in Limburg ook voor veel openbare scholen gold, zo verduidelijkte hij. Doel van de publicatie was het bijbrengen van zowel kennis van als liefde en waardering voor 'ons gewest en zijn goede katholieke bevolking'. Spiertz hoopte er met zijn boekje toe bij te dragen 'dat vele Limburgers hun te groote bescheidenheid van zich afwerpen en een eerlijk besef zich vestige van ons *eigen* kunnen, van ons *eigen* schoon, en van onze *eigen* grootheid'. Gul strooiend met woorden als 'mooi', 'lieflijk', 'indrukwekkend', 'beroemd', somde de auteur alles op wat de kinderen van hun provincie behoorden te weten: alle in Limburg geboren en op dat moment nog in leven zijnde bisschoppen (elf stuks), RK organisaties, retraitshuizen, bedevaartsoorden, devoties, kapelletjes, wegkruisen... 'Als we er langs komen, dan zetten we eerbiedig onze petjes af en we denken: "Blijf bij ons Heer, want het is bij U zoo goed"'. Spiertz wees erop hoe in 1918 de dreigende revolutie was afgewend dankzij 'de dappere mannetjes der Limburgsche Jagers en burgerwachten' en besloot: 'We mogen gerust wel een beetje trotsch zijn op

³⁵ *Ibidem*, 74-77.

³⁶ *Ibidem*, 73.

³⁷ Geciteerd in Gorissen, *Abdis*, 81-82.

³⁸ *Ibidem*, 105, 112, 114-115.

onze katholieke provincie, vooral, omdat trotsch zijn, juist zoo weinig in onzen aard ligt'.³⁹

In zijn hoofdstuk over 'de Limburgsche volksaard' putte Spiertz royaal uit Van Ginneken, wiens karakteristiek van de Limburgers als 'de Italianen van ons land' hij zoals gezegd graag overnam. Daarnaast ging hij uitvoerig in op boerenhoeven, volksgebruiken en dialecten, waarbij hij de verschillen met het algemeen beschaafd Nederlandsch breed uitmat. Na een opsomming van 'oude en vreemde gebruiken' legde Spiertz uit wat volkskunde ('met een vreemd woord "Folklore"') was en hoe je 'bijna ongemerkt' je woonplaats of geboorteplaats ging liefhebben als je je daarin verdiepte. Niet alleen deze opmerking, ook de lijst van in dit boekje besproken onderwerpen vormt een aanwijzing voor de hechtheid van het bondgenootschap tussen regionalisme en volkskunde in de jaren tussen de twee wereldoorlogen.

Het veredelde Limburg: Fons Tuinstra

Het jaar daarop, in 1932, publiceerde een andere onderwijsman, Fons Tuinstra, leraar Nederlands en geschiedenis, zijn boek *De ziel van Limburg*. De keus van de titel herinnert aan Rutten en diens bronnen. En jawel: de eerste auteur waarop Tuinstra zich beroept is, al weer, Van Ginneken. Net als bij Spiertz valt de defensieve toon op, in het bijzonder waar Tuinstra het goed recht van de liefde voor de eigen streek onderstreept, als 'onmisbare grond voor ware vaderlandsliefde'.⁴⁰ Kennelijk speelt het verwijt dat Limburgers geen betrouwbare vaderlanders zijn, op de achtergrond nog steeds een rol. Meer nog dan bij Rutten en Spiertz draait voor Tuinstra alles om het 'volkskarakter' van de Limburgers. Voor zijn stelling dat zoiets als volkskarakter wel degelijk bestaat, ook op meer lokaal niveau, beroept hij zich op het werk van de sociograaf Steinmetz.

Op bescheiden toon noemt Tuinstra zijn bijdrage een 'materiaalverzameling'. Hij is immers maar een leek! Intussen heeft hij zijn materiaal niet alleen verzameld maar ook geordend. De Limburgse ziel uiteenrafelend, verdeelt hij haar bestanddelen over vier rubrieken: (1) 'kelties-romaanse overervingen', (2) 'germaanse tendensen', (3) het katholicisme, en tenslotte (4) de gevolgen van de opname van Limburg in het Nederlands staatsverband. Tuinstra ziet de Limburgse geest min of meer als een geologische formatie, opgebouwd uit oudere en jongere strata, waarbij het oudere aanwezig blijft 'onder' het jongere. Zijn aanpak, in het bijzonder de eerste twee rubrieken, illustreert de opmars van het concept *ethniciteit* (door Tuinstra zelf overigens niet gebruikt): verwantschap ontstaan door een gemeenschappelijke afstamming van een stam - of meer stammen - uit de pre- en protohistorie.⁴¹ Het katholicisme krijgt bij Tuinstra de rol toebedeeld, het ruwe, Kelto-Romaanse en Germaanse materiaal in de loop

³⁹ W.G.H. Spiertz, *Ons Limburg. Leer-leesboek voor de hoogste klasse der lagere school* (Venlo 1931) 3, 4, 24-25, 27.

⁴⁰ Fons Tuinstra, *De ziel van Limburg* (Maastricht 1932) 7.

⁴¹ M. Eickhoff, *De oorsprong van het 'eigene'. Nederlands vroegste verleden, archeologie en nationaal-socialisme* (Amsterdam 2003) 383.

van de geschiedenis te hebben *veredeld*, een proces dat in zijn ogen overigens nog steeds gaande is. Minder positief zijn de gevolgen geweest van de inlijving van Limburg bij Nederland: overheersing, achterstelling en onmondigheid.

Tuinstra's 'materiaalverzameling voor 'n ontleding van 't limburgse volkskarakter'⁴² blijkt onderweg iets heel anders te zijn geworden: een pleidooi voor het katholicisme. Het zijn niet zozeer de Limburg-haters, op wie hij zijn pijlen richt, het zijn vooral de antipapisten en meer in het algemeen iedereen voor wie het katholieke geloof heeft afgedaan. Hen houdt hij voor dat alleen het katholicisme de basis kan vormen voor een 'menswaardige gemeenschap'.⁴³ Rekatholisering van Nederland is dan ook het parool;⁴⁴ en Limburg kan daarin een cruciale rol spelen, omdat dit gewest het katholieke geloof ongeschonden heeft weten te bewaren.⁴⁵ Wel is daar nog een probleem: waar komen dan de veelbesproken sociale misstanden in Limburg vandaan: uithuizigheid, cafébezoek, drankmisbruik, gewelddadigheid, criminaliteit? Zijn die niet het product van het katholieke geloof en/of de volksaard? Tuinstra's antwoord is een mengsel van erkennen en weerleggen. Aan de ene kant betoogt hij dat de Limburgse samenleving superieur is. Aan de andere kant poogt hij aannemelijk te maken dat het met die misstanden wel meevalt en dat ze trouwens het gevolg zijn van eeuwen van achterstelling en onderdrukking, eerder een product van historie dan van aanleg.

Tuinstra's beschouwing (door een tijdgenoot getypeerd als 'gemoedelijk en soms wat oppervlakkig babbelerend')⁴⁶ is een onnavolgbare mengeling van alle-daagse observaties, pseudo-wetenschap, en virulente afkeer van Hollanders en van calvinisten in het bijzonder. Intussen vinden we er wel een reeks thema's in terug die de voorstellingen van het 'eigene' jarenlang hebben bepaald, niet alleen aan de cafétafel, in spotblaadjes en carnavalsstoeten, maar ook in het organisatieleven, de journalistiek, de volkskunde en de streekromanliteratuur.

Het Germaanse Limburg: Winand Roukens

Het was wederom een leraar Nederlands en geschiedenis die, misschien hardnekkiger dan wie ook, de in dit artikel besproken noties over het anderszijn van de Limburger heeft trachten te voorzien van een wetenschappelijk fundament: de uit Kerkrade afkomstige Winand Roukens (1896-1974). Voortbouwend op werk van zijn promotor Van Ginneken en zijn leermeester Schrijnen, wilde hij de Limburgse ziel door een combinatie van taal- en volkskundig onderzoek tot de bodem peilen. 'Zoals Kornelis ter Laan in leven en werk Groningen personifieerde, Hendrika Ghijsen Zeeland, Jan Naarding Drente en Waling Dijkstra Friesland, zo was Winand Roukens decennia achtereen de vaandeldrager van

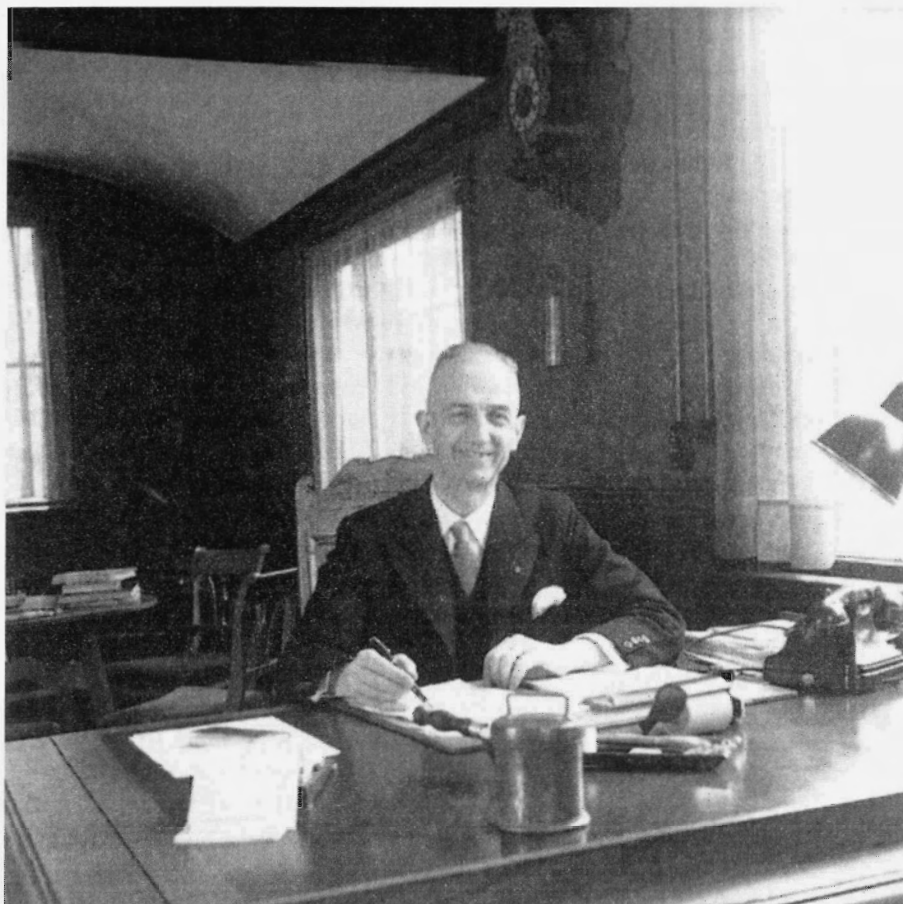
⁴² Tuinstra, *Ziel*, 8.

⁴³ *Ibidem*, 97.

⁴⁴ *Ibidem*, 125.

⁴⁵ *Ibidem*, 71.

⁴⁶ M. Kemp, *Limburgensia. Beredeneerde bibliografie van boeken betrekking hebbende op Nederlandsch Limburg. (Eerste reeks)* (Maastricht 1947) 148.

Winand Roukens in zijn nieuwe functie van directeur van het Nederlands Openlucht Museum, 1948. Fotocollectie Nederlands Openlucht Museum.

alles wat Limburg is', aldus Tjaard de Haan, auteur van een levensschets van Roukens.⁴⁷

Misschien is dat wat teveel eer, maar ongetwijfeld was Roukens wel de vaandeldrager van de volkskunde in Limburg. De hele bestaansreden van de volkskunde - in elk geval de volkskunde van de eerste helft van de twintigste eeuw - was het opsporen en koesteren van het eigene, het oorspronkelijke. De volkskunde ging uit van het bestaan van specifieke volksculturen die alleen maar op die éne specifieke bodem konden opbloeien (biologische metaforen waren in deze wereld zeer in trek). Waar het om ging was dat specifiek-eigene te determineren, niet alleen op nationaal niveau, ook op het niveau van regio's.

⁴⁷ T.W.R. de Haan, 'Winand Roukens', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1976-1977* (1977) 106-113.

De identificatie en cultivering van het eigene beperkte zich niet tot de sfeer van de dialecten. In de jaren twintig en dertig werd ook het nieuwe medium film ingezet om folkloristische gebruiken of wat daarvoor door moest gaan vast te leggen. De bekende volkskundige D.J. van der Ven verfilmde een Limburgs oogstfeest, een traditionele boerenbruiloft te Asselt bij Roermond en het zevenjaarlijkse draaksteken te Beesel aan de Maas. Ook maakte hij opnames van een sacramentsprocessie en de volkskunst der bloemtapijten, het volksgericht van de schijnbruiloft en het ezel aandrijven, een bezoek van de gouverneur, en de zegening van *kroedwès*. Wie een tastbaar voorbeeld van het typisch Limburgse in de sfeer van het wonen wilde zien en proeven kon daarvoor vanaf 1930 naar het Nederlands Openluchtmuseum bij Arnhem, waar men een boerderij uit het Zuidlimburgse Krawinkel gereconstrueerd had.⁴⁸

Een van de opmerkelijkste resultaten van het streven het eigene te codificeren was de uitgave in 1938 van een dikke, fraai geïllustreerde 'bijbel' onder de titel *De Nederlandse volkskarakters*. Redacteurs waren Piet Meertens en Anne de Vries. Piet Meertens (die model stond voor de figuur van Beerta in Voskuils roman *Het Bureau*) schreef in het verzamelwerk van 1938 zelf het hoofdstuk over de Zeeuwen. Anne de Vries, bekend als auteur van *Bartje*, leverde een hoofdstuk over de Drenten; Antoon Coolen 'deed' de Oost-Brabanters. Namen als deze suggereren al dat we hier op een kruispunt belanden van literatuur en wetenschap.

De bundel bevat ook een hoofdstuk over 'de Limburgers'. Twee hoofdstukken, om precies te zijn. Over respectievelijk de bewoners van Belgisch-Limburg en de bewoners van Nederlands-Limburg. Het hoofdstuk over Nederlands-Limburg is van de hand van dr. Winand Roukens, van huis uit een taalkundige en zoals gezegd een leerling van Jos. Schrijnen. Schrijnen en Roukens kwamen allebei vanuit het taal- en dialectonderzoek bij de volkscultuur (wat toen een heel gangbare route was).

De bijdrage van Roukens illustreert zowel de veelomvattende wetenschappelijke ambities van de volkskunde als haar beperkingen. Niet alleen de inhoud is interessant, ook de retorische strategie. Het eerste wat de auteur doet is zich distantiëren van publicaties over de Limburgse volksziel van niet-academici als Fons Tuinstra (*De ziel van Limburg*, 1932) en Math Kemp (*De geest in Limburg*, 1926). Die spraken over 'de' Limburgers en de Limburgse volksziel, maar negeerden het feit dat je daar eigenlijk niet van kon spreken. Daarvoor waren de verschillen tussen Zuid-, Midden- en Noord-Limburg immers te groot, zoals Schrijnen, Limburgkenner bij uitstek, geconstateerd had.

In overeenstemming met wat Jan de Vries, de *coming man* van de Nederlandse volkskunde bepleitte, wilde Roukens voor zijn beschouwingen over de Limburgers eerst een historisch-antropologisch fundament leggen: om een volk en zijn cultuur werkelijk te begrijpen moest men eerst kijken naar de antropologische en geschiedkundige samenstelling van het volk, het verband tussen bevol-

⁴⁸ A. de Jong, *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940* (Nijmegen 2001).

king en bodem en de psychologische geaardheid van verschillende elementen waaruit de bevolking is samengesteld.⁴⁹ Bladzijden lang weidt Roukens uit over de samenhang van de volksaard met ras, historie en cultuur, en niet te vergeten de bodem. De *homo alpinus* komt voorbij, de langschedeligen, bandkeramiekers, blonde, rossige en donkere types. Maar enig houvast wat betreft het respectievelijke aandeel van Kelten, Romeinen en Germanen in de wording van 'de Limburgers' kan hij zijn lezers niet bieden.

De conclusie waarin het allemaal uitmondt is dan ook mager: allerlei stromingen en factoren hebben bijgedragen tot de vorming van 'de Limburgsche volksaard' [sic] - maar hoe, dat valt niet uit te maken.⁵⁰ Wat Roukens vervolgens meedeelt over de kenmerken van die volksaard komt dicht bij de gangbare voorstellingen. Limburgers zijn levendig en opgewekt, luchthartig en lichtzinnig. Hij signaleert ook honkvastheid, gehechtheid aan de eigen bodem, conservatisme. Maar, zegt hij er zelf al bij, eigenlijk zijn dat algemene trekken van boeren. Limburgers zijn van huis uit boeren, dus logisch dat ze boerse trekken hebben.

Daarnaast heeft het katholicisme op het Limburgse volkskarakter zijn stempel gedrukt. Dat illustreert hij met gebruiken en zegswijzen; hier komt de taal- en dialectonderzoeker in hem naar boven.

Interessant zijn de bronnen waar Roukens uit put. Hij verwijst naar werk van Nederlandse, Duitse en Oostenrijkse volkskundigen en naar eigen taalkundig onderzoek; maar ook naar streekliteratuur (Emile Seippgens, H.H.J. Maas, Fons Olterdissen), en streekgeschiedenis; baseert zich daarnaast op persoonlijke herinneringen en indrukken, mondelinge mededelingen van allerlei zegslieden. Onderweg vergeet hij min of meer de reserves die hij aan het begin van zijn stuk heeft geformuleerd, vergeet hij kortom dat 'de' Limburger eigenlijk niet bestaat. Zijn artikel laat zien wat toen onder volkskunde werd verstaan, maar is evenzeer een politiek statement: Henri Poels, Willem Nolens en Charles Ruijs de Beerenbrouck schuift hij naar voren als model-Limburgers.

Roukens was bepaald geen kamergeleerde. Vast staat dat hij in de tijd dat de bundel *De Nederlandse volkskarakters* ontstond, zich bewust was van het mijnenveld in het grensgebied van volkskunde en politiek. Zodra sprake was van de culturele eenheid van Zuid- en Noord-Nederland of de geestelijke dan wel raciale verwantschap van alle Germanen, werd impliciet aan de legitimiteit van de bestaande staatkundige grenzen getornd. 'Speciaal in Limburg moeten wij in deze voorzichtig zijn', aldus Roukens in een brief aan Piet Meertens, een van de redacteuren van de bundel; 'noch naar Duitse noch naar Belgische zijde wensch ik voorlopig tot annexatie gelegenheid te geven'.⁵¹

⁴⁹ Barbara Henkes, 'Voor Volk en Vaderland. Over de omgang met wetenschap en politiek in de volkskunde', in: M. Eickhoff, B. Henkes, F. van Vree ed., *Volkseigen. Ras, cultuur en wetenschap in Nederland 1900-1950* (Zutphen 2000) 62-94; 68.

⁵⁰ W. Roukens, 'De Limburgers', in: P.J. Meertens & A. de Vries ed., *De Nederlandse volkskarakters* (Kampen 1938) 293-317; 299.

⁵¹ Geciteerd in R. Ensel, 'Een verbeelde gemeenschap. De volkskundige portretfotografie van Willem van Malsen', in: Eickhoff e.a. ed., *Volkseigen*, 156-189; 167.

Gegeven Roukens' belangstelling voor alles wat met het Limburgs-eigene en in het bijzonder Limburgse dialecten te maken had, ligt het voor de hand dat hij ook actief werd in de in 1926 opgerichte vereniging Veldeke - voluit: Vereeniging ter bevordering van de Limburgsche volkscultuur en de Limburgsche dialecten. Zo redigeerde hij het gelijknamige tijdschrift. Het verenigingsmotto 'Limburgs dinke, Limburgs spreke, Limburgs blieve' is tevens een adequate samenvatting van Roukens' levenswerk of minstens een belangrijk deel ervan.

Politiek betrokken was hij ook, maar tot de volkskundigen die voor of tijdens de oorlog in nationaal-socialistisch vaarwater raakten behoorde hij niet. In een van 1941 daterend werkje over de beoefening der heemkunde liet hij opnieuw zijn licht schijnen over het volkskarakter van de Limburgers. Zich aansluitend bij Van Ginneken en de priester-dichter Jacques Schreurs (1893-1966), maar ook bij Tuinstra en Kemp (van wie hij zich in 1938 nog distantieerde), noemde hij nogmaals lichtzinnigheid, luchthartigheid, rijke fantasie en 'het domineeren der primaire functie' als typisch Limburgs. En natuurlijk het catholicisme. Als 'een religieus Germaansch volk' hadden de Limburgers het Christendom gevonden en behouden.⁵² Mede daardoor was Limburg gebleven 'rein van denken, rein van bloed'.⁵³ Wat opvalt is dat Roukens in 1941 minder moeite heeft de Limburgers als Germaans te classificeren, dan in 1938.⁵⁴ In een publicatie uit 1943 ligt het accent anders: daar beklemtoont Roukens 'de grote betekenis van Limburg als kultuurbemiddelaar tussen Zuid en Noord én Oost en West, tussen Germania en Romania'. Zijn onderzoek op het terrein van de woord- en zaakgeografie (waarvan hij in dit artikel uit 1943 enkele resultaten presenteert) bewijst 'dat Limburgia Romana, mede door de nauwe samenhang met het Luikerland, een faktor van kulturhistorische betekenis blijkt te zijn in de geschiedenis van West-Europa'.⁵⁵ Met deze benadering sloot Roukens zich min of meer aan bij opvattingen van zijn inmiddels overleden leermeester Schrijnen. Laatstgenoemde was in de jaren dertig een van de weinige Nederlandse volkskundigen geweest die de eenzijdige oriëntatie van zijn collega's op Duitsland gekritiseerd had.⁵⁶

Na de bevrijding kon Roukens zijn carrière voortzetten, zij het dat veel van zijn onderzoeksmateriaal door oorlogshandelingen verloren moet zijn gegaan. Hij doceerde in Wageningen en Nijmegen en werd directeur van het Openlucht-museum in Arnhem. Intussen kampte de volkskunde na de bevrijding wel met een imago-probleem. Verschillende prominente woordvoerders ervan werden beschuldigd van landverraad en kregen een publicatieverbod. Ook het regionalisme of althans bepaalde militante uitingen ervan stonden na de bevrijding in een kwade reuk. Dat verklaart voor een deel waarom Roukens' publicaties in de naoorlogse jaren nogal defensief van toon zijn.

⁵² W. Roukens, *Ons Limburgsch heem. Richtlijnen bij de beoefening der heemkunde* (Lutterade 1941) 82-87.

⁵³ E. Jaspar, geciteerd in Roukens, *Ons Limburgsch heem*, 87.

⁵⁴ Perry, 'Limburg kolenland', 70-71.

⁵⁵ H. van de Wijngaard ed., *Een eeuw Limburgse dialectologie* (Hasselt/Maastricht 1996) 210-211.

⁵⁶ Barbara Henkes, *Uit liefde voor het volk. Volkskundigen op zoek naar de Nederlandse identiteit* (Amsterdam 2005) 307.

Zodra de voordelen van het 'algemeen beschaafd Nederlands' (het A.B.) werden uitgespeeld tegen de veronderstelde nadelen van het gebruik van streektaal, sprong Roukens voor de laatste op de bres. Typierend is zijn argument 'dat het A.B., naar vorm en inhoud, meer voor vreemde, internationale invloeden open stond, terwijl de dialecten meer hun diepeigen, alhoewel enigszins beperkt, karakter behielden (...) het landelijke, het primitieve en naïeve, het spontane en frisse, het oereigene als U wil'. Keer op keer bedient hij zich in dit verband van termen als 'gezond' en 'natuurlijk'. De streektaal was voor hem een vrijwel ongeschonden bewaard gebleven stuk middeleeuwse cultuur, en daarmee 'de behoeder van onze gezonde, steeds uit de oerbron van ons zijn opborrelende volkskracht'.⁵⁷

Formuleringen als deze raakten al tijdens zijn leven uit de mode. De achterliggende denkpatronen leiden echter een taai bestaan. We komen daarop terug.

Volgens Tjaard de Haan, auteur van een al eerder aangehaalde levensschets, heeft Roukens de verwachtingen die in de wereld van de volkskunde vooral na zijn promotie van hem gekoesterd werden, niet kunnen waarmaken. Dat zou niet alleen te wijten zijn aan de problemen rond het vak, maar ook aan 's mans 'patriarchale, casu quo autoritaire wijze van alles te willen regelen, zoals huisvaders, pastoors, landheren en burgemeesters dit destijds deden in het gewest van zijn geboorte'.⁵⁸ Misschien vielen hier karakter en wereldbeeld samen? Ooit sprak Roukens zelf van 'de patriarchale sfeer, die zijn wortels heeft in het Germaansche sibbeverband der middeleeuwen en die de ideale verhouding tusschen werkgever en werknemer demonstreert, die wij allen van harte wenschen'.⁵⁹ Het is Winand Roukens vergaan zoals Felix Rutten: mocht het Limburg zoals hij het wilde zien al ooit hebben bestaan, dan was het al tijdens zijn leven goddeels wishful thinking geworden.

Het vrome Limburg: Marie Koenen

Wie zoekt naar luchthartigheid, lichtzinnigheid en spontaniteit, zal niet gauw uitkomen bij Marie Koenen (1879-1959). Toch belichaamde deze schrijfster, méér dan Rutten, Roukens of Kemp, lange tijd in de ogen van velen het beste en tegelijk meest 'eigene' dat Limburg te bieden had. Hoewel niet in Limburg en niet uit Limburgse ouders geboren, werd zij al tijdens haar leven 'de zingende stem van Limburg' genoemd.⁶⁰ Volgens Antoon Coolen dankt Koenens oeuvre zijn eigenheid aan 'het Limburgse landschap, het Limburgse huis, de Limburgse lentelijkheid, de Limburgse vroomheid, de Limburgse kleur in stoet en gilde en feest en bronk en Zondagskerk'.⁶¹ Haar streekromans, in het bijzonder *De korrel*

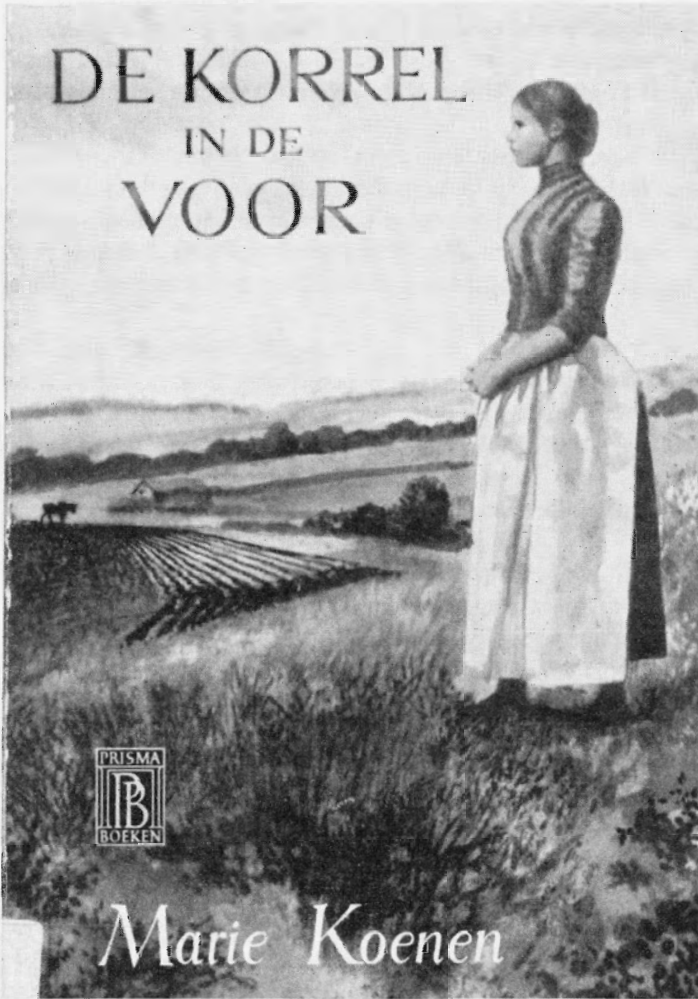
⁵⁷ W. Roukens, *Onze Limburgse dialecten en het werk van V.E.L.D.E.K.E. Een antwoord op stille en luide critiek* (Maastricht 1948) 7. Vgl. Idem, *De taal der Limburgers als spiegel van volk, geschiedenis en cultuur* (Nijmegen 1947).

⁵⁸ De Haan, 'Winand Roukens'.

⁵⁹ Aangehaald ibidem.

⁶⁰ F. van Oldenburg Ermke, 'Een litteraire jeugdliefde', *Roeping* 26 (1949) nr. 1, 100-101; 101.

⁶¹ A. Coolen, 'De Limburgse sagendichteres', *Roeping* 26 (1949) nr. 1, 41-44; 42.

Omslag van de pocketversie van Marie Koenens succesroman, waarin het oerdegelijke, traditionele Limburgse boerenleven centraal staat, 1961. Collectie SHCL

in de voor en *Wassend graan* zijn volgens een tijdgenoot 'zó vol van weldadig besef van wat Limburg is, dat een Limburger alleen ze naar werkelijke waarde zal kunnen genieten en schatten'. Diezelfde tijdgenoot prijst haar 'scherp beeldende werkelijkheidszin voor het Limburgs karakteristieke in landschap, dorp, behuizing en bewoners'.⁶²

Een Limburgse schrijver van een jongere generatie, Paul Haimon, noemde Marie Koenen al tijdens haar leven een 'reeds historisch-versteende figuur [...] ergens in de buurt van Mevr. Bosboom-Toussaint en de dames Wolf-Deken'.⁶³

⁶² M. Molenaar, 'Nelis Broens', *Roeping* 26 (1949) nr. 1, 88-92; 88, 92.

⁶³ P. Haimon, 'Kleine confrontatie', *Roeping* 26 (1949) nr. 1, 59-66; 65.

Toch moet voor haar literaire verbeelding van Limburg op zijn minst een tijd lang een behoorlijk draagvlak hebben bestaan. Haar boeken beleefden nogal wat herdrukken. Van *Het hofke* verscheen in 1979 (twintig jaar na haar dood!) de vijftiende druk.

Er is wel gezegd (zie boven) dat het Limburgse 'anders zijn' meestal neerkomt op 'Bourgondisch' en 'katholiek'. Dat laatste, 'katholiek', gaat voor Koenen zeker op. Het Bourgondische ontbreekt. Sterker: ze mijdt het als de pest, of koppelt het aan foute, antipathieke personages. Waar haar helden en heldinnen in uitblinken, dat is zwijgen, eenzelveigheid, bidden, Godsvertrouwen en zelfop-offering.

Dat is al meteen te zien in een van haar vroegste verhalen, zojuist al genoemd: *Het hofke*. Pas in 1912 verscheen het in boekvorm, maar het was al tien jaar eerder geschreven en gepubliceerd in afleveringen van het tijdschrift *Van onzen tijd*. Het 'Limburgse' blijft in dit verhaal nog vrij impliciet, zonder haar latere werk zou het nauwelijks herkend worden. Sleutelwoorden in *Het hofke* (en misschien in Koenens oeuvre als geheel) zijn: eenvoud, schreien, stil, vrede, wijding, zuiver.

Marie Koenens definitieve doorbraak als schrijfster kwam met *De moeder* (1917). Dit boek geldt als een van haar beste romans en is wel eens 'de Limburgsche roman bij uitnemendheid' genoemd. De positieve reacties juist ook van Limburgse kennissen deden haar goed en gaven haar vertrouwen, want eigenlijk wist ze niet zoveel van het leven in Zuid-Limburgse dorpen en moest ze er af en toe naar raden, bekende ze.⁶⁴

Meer dan in *Het hofke*, is het Limburgse in *De moeder* te herkennen. Om te beginnen in de schildering van landschap en dorp: boomgaarden, mergelmuurtjes, mergelwalleltjes en mergelrotsen, en de Geul die door de hele roman heen ruist. Sterker nog is het misschien te herkennen in de talloze verwijzingen naar kerk, geloofsleven en daarmee verbonden volksgebruiken. Het kruis dat moeder met de punt van het broodmes over de mik krast; het portret van de paus dat in de keuken hangt; het elkaar doorgeven van wijwater met de middelvinger, achterin de kerk. De opmars van de schutterij met hun trommels en hun hoorn; de processie op pinksterzondag; de witgeverfde paaltjes met de fleurige vaantjes die de route van de processie markeren; de in de kelder bewaarde mand met strooisel waarmee moeder zodra de kerkklok luidt haar stukje van de weg zal versieren; de zorg die zij besteedt aan het inrichten van een vensteraltaartje op haar vensterbank, met kaarsen en vers geplukte bloemen aan weerskanten van haar Mariabeeld. De opletende lezer weet dan al dat voor datzelfde Lievevrouwenbeeld dag en nacht een brandend lichtje staat; dat dat beeld al van moeders grootmoeder was, dat het als een schat van moeder op dochter doorgegeven is.

Limburg bood Koenen voor verhalen het decor, in dubbel opzicht: landschapelijk en sociaal. Vergeleken met de meeste hier besproken auteurs was haar ode op Limburg nogal impliciet, maar daardoor des te effectiever. Jules Persyn schreef naar aanleiding van *De moeder* bewonderend over echte 'heimatkunst'

⁶⁴ Gorissen, *Abdis*, 62.

die het algemeen-menselijke wist te vatten binnen het raam van het eigen, in dit geval dus Limburgse geweest. 'Hier komt tot zijn recht, tot zijn heerlijke recht, het landschap van Marie Koenen. De levenswarmte van 't zonnige Limburg trilt door de bladzijden heen. In zijn oude veiligheid ligt daar tusschen zijn heuvelen Vlakte verscholen [het fictieve dorp waar het verhaal zich afspeelt]. Zacht zingt het boerenbedrijf om 't stille kerkje van 't braaf gebleven dorp. Enkel dat hotel Curvers; de vloek van 't nieuwe, in 't oude gebed'.⁶⁵

Als Koenen ruim twintig jaar later haar romans *De korrel in de voor* en *Wassend graan* schrijft - feitelijk één roman in twee delen - vormt Zuid-Limburg opnieuw het decor. Weer, of nog steeds, zingt het boerenbedrijf zacht om 't stille kerkje. Weer staat Limburg - preciezer: het traditionele, boerse, dorpse, gelovige, hardwerkende Zuid-Limburg - model voor alles wat deugt en daarom verdient behouden te worden. Als rentmeester Gregoire de drie hoofdpersonen van de roman, Leonardus, zijn vrouw Rosalien en hun knecht Nelis 'nog van 't goeie ouwe Limburger soort'⁶⁶ noemt, doelt hij op werkkraft en doorzettingsvermogen. In dezelfde sfeer ligt Rosaliens ontboezeming na de geboorte van haar tweede zontje, 'een reuzeknaap van negen pond en meer... "Da's nou eerst 'ns 'n echte voor den hof!" zei 't Rosalien zelf, met 'n moedertrots als nog nooit. Al wat kracht en gezondheid was, leek die bengel bijeengegaard te hebben uit de wortels van den oerouden boerenstam, waarmee zij zichzelf verbonden voelde, nauwer dan ooit, juist sinds hij er was'.⁶⁷ Als uit Koenens werk een beeld te destilleren valt van een typische of althans ideale Limburger, dan is het - naast de zichzelf opofferende vrouw, *de moeder* - misschien wel deze baby van negen pond, geteeld uit een oeroude boerenstam en voorbestemd een oersterke, oerdegelijke boer te worden.

In *Wassend graan* (1947) vervolgt Koenen haar in *De korrel in de voor* begonnen verhaal over 'den onvoorziene weder-opbloei van dien oerouden Zuid-Limburgschen boerenstam'.⁶⁸ Colla, de veelbelovende baby uit het voorgaande boek, lijkt aanvankelijk toch niet zo'n heel degelijke jongeman te worden. Met zijn oudere broer Frans dreigt het zelfs volkomen verkeerd af te lopen als hij verstrikt raakt in de netten van een mooi meisje. Hij laat zich overhalen om samen met de student Marcel en de knappe, wereldse Cecile Steeg 'in de stad' vastenavond te gaan vieren.

Menig romanschrijver zou nu alle registers opentrekken om dit volksfeest te schilderen. Koenen wijdt aan het verloop van de drie vastenavondsdagen nauwelijks een woord. Een paar regels verder is het al Aswoensdag en lezen we dat Frans 'na den derden avond en halven nacht dansen en drinken' wakker wordt in de stal, in het hooi.⁶⁹

Het folkloristische Limburg is in Koenens romans niet afwezig, maar wat de lezer ervan te zien krijgt is een specifieke selectie. Zoals zij in *De moeder*

⁶⁵ J. Persyn, *Albertine Steenhoff-Smulders en Marie Koenen* (Leuven 1931) 130.

⁶⁶ Marie Koenen, *De korrel in de voor* (Utrecht 1940) 142.

⁶⁷ *Ibidem*, 152.

⁶⁸ Marie Koenen, *Wassend graan* (Utrecht / Brussel 1947) 171.

⁶⁹ *Ibidem*, 115.

veel werk maakte van de beschrijving van de processie en het verdere verloop van die pinksterdag, vlocht zij in *Wassend graan* beschrijvingen in van volksgebruiken rond Sinterklaas, Kerstmis, Driekoningen en Aswoensdag. Het zullen zeker ook deze ingrediënten zijn geweest waarom mensen haar boeken waardeerden; zowel de doorsnee lezers als de overtuigde regionalisten.

Uit het voorgaande mag men niet concluderen dat het Limburgse katholicisme in de wereld van Koenen vooral een geloof van uiterlijkheden is. Het tegendeel is waar. In haar verhalen draait het om personages bij wie het geloof juist heel diep van binnen zit. Terwijl bij veel andere Limburgse of Brabantse streekromanschrijvers de pastoor of de kapelaan een onmisbare rol vervult, is dat bij Koenen juist helemaal niet zo. Koenens helden en heldinnen werken dag en nacht aan hun zelfheiliging en hebben daar in wezen helemaal geen priesterlijke begeleiding bij nodig. Bijna zou men de stelling kunnen verdedigen dat Marie Koenen een crypto-protestant was.

Iets anders dat opvalt betreft de taal. Voor regionalisten als Roukens is de volkstaal, dus de streektaal, de uiting van de volksziel. In Koenens romans speelt de streektaal vrijwel geen rol; ook niet in de dialogen. Wel maakt zij gebruik van 'limburgismen', dat wil zeggen aan een der Limburgse dialecten ontleende woorden en uitdrukkingen, soms door de schrijfster ietwat verhollandst: Alla dan maar, een puneke (= een zoentje), habscharig (= inhalig) enz. Op soortgelijke manier als Antoon Coolen, Herman de Man en Anne de Vries schiep zij daarmee een tussending tussen het Algemeen Beschaafd Nederlands en de dialecten: Nederlands proza met een regionale kleur.⁷⁰ Soms laat zij het voorkomen of een algemeen bekend spreekwoord typisch Limburgs zou zijn: 'Leonardus was van de oud-Limburger leer, dat een vrouwenhand en een paardentand nooit mogen stilstaan!'⁷¹

Wat de werking en sfeer van haar verhalen bepaalt is uiteindelijk niet de regio, maar de boerenwereld en het geloof. Het regionale is ondergeschikt aan een algemenere thematiek. Daarom kon haar werk net als dat van Anne de Vries en Antoon Coolen ook vertaald worden. Die algemenere thematiek laat zich samenvatten als een geïdealiseerde boerenwereld, verbondenheid met familie en voorouders, verknochtheid aan de van hen geërfde grond en hoeve. En natuurlijk dat andere kostbare erfgoed: het katholieke geloof. Alle hoofdpersonen zijn intens vrome, godsdienstige lieden. Er wordt veel gebeden in haar boeken. Lichtzinnigheid, de trek die de inwoners van dit gewest bij uitstek zou typeren, valt in geen velden of wegen te bespeuren. Koenen schildert het liefst eenzame, eenzelvige, mensenschuwe tobbers. Ze zijn niet luchthartig, niet indolent, niet opgewekt en niet oppervlakkig, eerder ernstig, zwaartillend. Als het al Limburgers zijn, dan zeer on-Limburgse Limburgers.

⁷⁰ De voorbeelden zijn ontleend aan Koenen, *De korrel in de voor*. Vgl. Haimon, 'Kleine confrontatie', 64.

⁷¹ Koenen, *De korrel in de voor*, 96.

Het hybride Limburg: Mathias Kemp

Marie Koenen kreeg al tijdens haar leven veel lof toegezwaard, uiteraard vooral van streek- en geloofsgenoten. Een van hen is Mathias Kemp (1890-1964). Een duizendpoot: dichter, journalist, schilder, romanschrijver, geschiedschrijver, uitgever, boekhandelaar, antiquaar, bibliograaf, maar ook in zekere zin politicus, in de jaren twintig nauw betrokken bij een organisatie als de Limburgsche Liga.

Math Kemp was een jongere broer van de bekende dichter Pierre Kemp (1886-1967). Beiden werkten in hun jonge jaren als plateelschilder in een van Maastrichts grote aardewerkfabrieken. Terwijl zijn broer Pierre rumoer verreed ('Ik ben inderdaad liever alleen en liefst in het gezelschap van mooie boom-exemplaren in een park'⁷²) zocht Math het juist op. Zijn politieke leer-school was de agressieve campagne tegen de anticlericale SDAP-propagandist Henri van Vorst en diens blad *De Voorvechter* in 1908-1909. Inspirator van deze campagne was kapelaan J.A.J.A. Verheggen (1875-1936), die veel invloed had op de jonge Kemp.

Kemps eerste eigen blad *Het Zuiden* (het eerste en enige nummer dateert van 10 december 1912) wilde vooral 'de eigenaardigheden, de legenden, verhalen van ons eigen innig-schone gewest' openbaren. Deze preoccupatie heeft hem nooit meer losgelaten. Niet voor niets gaf Adri Gorissen zijn biografie van Mathias Kemp de ondertitel 'Een leven voor Limburg'.

Kemps openlijk uitgesproken sympathie voor het door Duitsland geschoffeerde België leidde ertoe dat annexionisten in hem een geestverwant en wie weet een propagandist hoopten te vinden. Hoewel hij verklaarde van aansluiting van Limburg bij België niets te willen weten, bleef het verwijt van annexionisme hem nog jarenlang achtervolgen. 'Doordat hij steeds op bleef komen voor de Limburgse belangen en daardoor vaak de Nederlandse regering kapittelde', aldus Gorissen, 'bleef hij bij de anti-annexionisten verdacht'.⁷³

Kemp betoogde dat door de massale trek van arbeidskrachten naar Limburg 'het Limburgsche element', 'het eigenlijke Limburgsche leven', in de verdrukking kwam. 'Het Limburgsche leven is een apart facet van den Nederlandschen volksaard. We rekenen ons niet beter of slechter dan Hollanders, Vlamingen of Friezen, maar we zijn anders. En voor dat andere, dat zeer zeker een verrijking is van het algemeen Nederlandsche wezen, vragen we gelijk recht van bestaan'.⁷⁴

In die laatste zin duikt een troef op die regionalisten graag en vaak uitspeelden, om zo de veronderstelde, en voor de hand liggende, botsing tussen loyaliteit jegens het vaderland en liefde voor de streek te bestrijden.⁷⁵

⁷² Geciteerd in M. Dickhaut en M.A.H. Pomerantz-Beks, *Gezicht van Maastricht. Beeldende kunst in Maastricht tussen 1900 en 1940* (Maastricht 1995) 103.

⁷³ A. Gorissen, *Mathias Kemp 1890-1964. Een leven voor Limburg* (Maastricht 1991) 59.

⁷⁴ *Limburgs Leven 24-4-1920*, geciteerd door Gorissen, *Mathias Kemp*, 59-61.

⁷⁵ R. van Ginkel, *Volkscultuur als valkuil. Over antropologie, volkskunde en cultuurpolitiek* (Amsterdam 2000)

Portret van de Maastrichtse dichter-schrijver-journalist Mathias Kemp. Houtsnede van Henri Jonas in de bundel 'Stroomversnellingen', 1924.

Evenals voor Tuinstra was ook voor Kemp de ziel van Limburg een katholieke ziel. Hij voelde zich echter niet thuis bij de militante katholieke jongeren en hun 'wat lawaaierige, grove en agressieve Christendom' zoals zich dat vanaf de jaren twintig manifesteerde. Hij verklaarde dat zelf uit de tegenstelling tussen Limburg en Holland. Wat moest hij met dat geharnaste geloof van die Hollanders, in Limburg: een streek waar het katholicisme altijd was blijven bloeien en zich nauwelijks bedreigd hoefde te achten? Liever dan op geloofskwesties te tamboereren stelde hij de veronachtzaming van regionale economische belangen en het passeren van Limburgers en katholieken bij benoemingen aan de kaak. Het waren de stokpaarden van de in 1925 opgerichte Limburgsche Liga, waarvan hij bestuurslid werd.⁷⁶

⁷⁶ Gorissen, *Mathias Kemp*, 75-76, 82.

Het zijn tevens belangrijke thema's in Kemp's brochure *De geest in Limburg*, verschenen in 1926, bundeling van een reeks in september 1925 gepubliceerde artikelen. Oorspronkelijk zijn ze geschreven voor *De Maasbode*, het in het 'Hollandse' Rotterdam verschijnende rooms-katholieke dagblad, en dit verklaart de af en toe verontschuldigende toon. Kemp probeert zijn niet-Limburgse geloofsgenoten uit te leggen waarom Limburgers moeite hebben met Hollanders. Daarbij roept hij om te beginnen de geschiedenis te hulp. Zich baserend op het *Cronijkje van het Hertogdom Limburg sedert MDCCCXXX*, geschreven door de priester, archivaris en historicus Jos. Habets (1829-1893), legt Kemp de schuld in het bijzonder bij de 'stijfhoofdige' koning Willem I. Zijn politiek heeft Limburg gebruuskeerd. Gevolg: de provincie 'wilde van de protestantsch-Hollandsche dwingelandij niets weten en zocht dan naar 't Westen, dan naar 't Oosten steun bij naar mentaliteit meer verwante volken'.⁷⁷

Soepel overstappend van politieke geschiedenis naar volkskunde, vindt Kemp dit 'wankelen tusschen het Germaansche en Latijnsche' niet iets om trots op te zijn, maar het typeert nu eenmaal 'den aard van dit grensgewest'. Overigens is de Frans-Waalse invloed volgens hem een zaak van het verleden, gelet op de 'inzinkende vitaliteit' van het 'Gallische ras'. Belangrijker vindt hij de verwantschap met de 'vroolijke', 'gemoedelijke', 'levensblijde' Rijnlanders, die men vooral niet verwarren mag met 'het modern-heidensch Pruissendom - met zijn Wandervögel, Wodanscomédie, Uebermensch-aanmatiging, met zijn kale nekken, militarisme en slechten smaak'.⁷⁸

De zuidelijke volksaard is 'ongemeen verdraagzaam' en 'vrij van fanatisme', eigenlijk tè verdraagzaam, meent Kemp: 'Men beziet er de zaken eer te lang van den gemoedelijken en onverschilligen kant. De opvattingen zijn er vaak zoo weinig scrupuleus dat gevallen kunnen voorkomen als het volgende: ter versterking van een protestantsch koor, dat aan een feestuitvoering in een protestantsche kerk deelnam, werden hulpkrachten gerecrueteerd - jongens en mannen - uit het zangkoor van een R.K. Patronaat!' Limburgers gunnen de Hollandse protestant zijn plaats in de zon, aldus Kemp, maar wat ze niet willen is 'op z'n Hollandsch-protestantsch te worden geregeerd [...] we dulden geen pogingen om Geloof en volkszedes hier aan te tasten'. Een averechtse benoemingenpraktijk leidt ertoe dat men in alle Limburgse steden 'protestantsche koloniën' aantreft, 'bewoond door op zich zelf wellicht zeer respectabele personen, doch die zich vreemd voelen aan de volksgemeenschap, en die voor het volk immer de vreemden zullen blijven. En met den omvang dier koloniën groeit mede de tegenstelling tusschen volk en vreemdelingen'. Protestants Holland - 'protestantsch hier genomen in den ruimen zin van niet-Katholiek' - heeft 'de les van 1830-1839 [...] niet goed begrepen [...] Wij, in het Zuiden, zijn intusschen goede, onbaatzuchtige Nederlanders gebleven'.⁷⁹

⁷⁷ M. K[emp], *De geest in Limburg. Met een inleiding van de Limburgsche Liga* (Sittard 1926) 7.

⁷⁸ Ibidem, 7, 10, 12.

⁷⁹ Ibidem, 15-16.

Het verschil in godsdienst is voor Kemp de kern van een veel meer omvattende kloof in mentaliteit en levenshouding:

*De luidruchtige, beweeglijke, feestlievende en spozuchtige aard van den Limburger contrasteert sterk met het karakter-gemiddelde in het Noorden. In menig opzicht is de Zuiderling ruimer van opvatting, veel minder ceremonieel aangelegd en nog minder gesteld op goedkoope of dure deftigheid. Duitsche geleerden hebben gemeend deze eigenaardigheid op rekening te kunnen stellen van de Keltische afstamming, waardoor natuurlijk flinke Germaansche en Gallische strepen loopen.*⁸⁰

Mede op grond van 'rasgemeenschap' van Vlamingen en Nederlanders pleit Kemp aan het eind van zijn brochure voor federatieve eenheid in Groot-Nederlands verband, 'een alle stamgenooten omvattenden staat: een groot-Nederland'.⁸¹

Zoals gezegd had Kemp naast journalistieke ook literaire aspiraties. De door de zelf nog heel jonge Marie Koenen geschreven tekst van de feestcantate die in 1898 in Maastricht gezongen werd ter ere van de pas gekroonde koningin Wilhelmina ('Daar was eens een stede,/ heel grijs en heel oud,/ zij werd in het verleden gebouwd') was een van Kemps vroegste poëtische ontroeringen. Toen Kemp zelf aan het dichten sloeg, was Koenen een van degenen naar wie hij zijn pennenvruchten stuurde.⁸²

Math Kemp, elf jaar jonger dan Marie Koenen, schreef zelf naast veel ander werk ook streekromans of althans streekromanachtige boeken: vier in totaal. Behalve hun initialen hebben de twee auteurs nog meer gemeen: hun sterke band met Limburg, Zuid-Limburg, om precies te zijn; hun speciale band met Maastricht, de stad waar ze opgroeiden en vele jaren woonden; en hun katholicisme. Des te opvallender zijn de verschillen. Weliswaar hebben beiden naam gemaakt als kenners en propagandisten van het typisch Limburgse, maar wie Kemps Limburg vergelijkt met Koenens Limburg, gelooft nauwelijks dat deze twee in dezelfde tijd dezelfde streek hebben bewoond.

Literair gezien hebben Kemps romans niet hetzelfde niveau als het werk van Koenen, maar wat ons in dit verband vooral interesseert is hun bijdrage aan het repertoire van het typisch Limburgse. Kemps eerste en succesvolste roman, *De bonte storm* (1929) is al meteen een uitgesproken Limburgs of liever Maastrichts boek. Het verhaal heeft niet veel om het lijf. Kemp wilde een lans breken voor het carnaval. Hij wilde naar eigen zeggen 'het dolle, bonte bewegen der menigte in feestroes' schilderen en daarmee 'het folkloristisch zoo belangrijke gebeuren vastleggen'.⁸³ Hij wil met zijn roman in feite materiaal leveren voor de kennis van de volkscultuur.

⁸⁰ Ibidem, 18.

⁸¹ Ibidem, 28-29.

⁸² Gorissen, *Mathias Kemp*, 18, 43.

⁸³ Kemp, *Limburgensia*, nr. 93.

In vrijwel alles lijkt de Kemp van deze roman het tegendeel van Marie Koenen: hij concentreert zich op de stad, op lichtzinnigheid, zorgeloosheid, frivoliteit, erotiek, maakt zelfs melding van 'anti-conceptionele middelen'.⁸⁴

Kemp lijkt op zijn minst beïnvloed door opvattingen uit de toenmalige volkskunde over volkskarakters en de biologische oorsprong daarvan. In elk geval vindt hij het aardig zijn personages daarover te laten filosoferen. De invloed van afkomst en ras speelt een rol in elk van zijn romans. In *De bonte storm* zet hij een theorie uiteen over 'het fijne, levendige, kleinere, tevens indolente grensras' waartoe de personages behoren:

Onder schijn van nieuwe frischheid, toch gecompliceerde naturen, resultaten van meerdere rassen. Limburgsche zuiverheid van zeden en goedaardigheid, vermengd met Waalschen geest en Luiksche genotzucht, met Rijnlandsche romantiek en Keuschen humor. Sensueel, maar zonder de felle hartstochtelijkheid der Gallische naturen, vrij ook van het al te dweeperige en sentimenteele der Germaansche neven. Fatalistisch passief, verontrust door vlagen van opbruisende energie, gevolgd door inzinkingen van zelf-ironie. Uiterlijk nimmer geheel zichzelf, altijd onder min of meer vreemde regenten, waardoor de innerlijke originaliteit zich evenwel verpuurde.⁸⁵

Alsof hij zelf deze theorie toch ook wel met een korreltje zout neemt, vervolgt Kemp zijn verhaal dan in een nieuwe alinea:

Onbewust van zooveel erfelijke begaving en belasting, begonnen 'de zès hertekes' [zijn romanpersonages, JP] het meer bewuste deel van hun bestaan. Met het gevoel, dat de wereld pas draaide.⁸⁶

Hoe serieus Kemp zelf die 'erfelijke begaving en belasting' neemt, is dus niet altijd duidelijk. Een dosis ironie is in zijn romans onmiskenbaar aanwezig. Anderzijds zagen we dat hij ook in de brochure *De geest in Limburg* nogal uitvoerig ingaat op het hybride karakter van de Limburgse bevolking. Het blijft opvallend hoe vaak zulke passages terugkeren. Sanneke, de heldin uit een andere roman van Kemp, *Vallende vogels* (1934), wordt omschreven als 'een blonde Keltische of Germaansche naar het uiterlijk, doch met Gallische eigenschappen van gevoel en karakter'. Nu eens heet zij 'het schoone, blonde Vlaamsche meiske',⁸⁷ elders is ze Limburgs⁸⁸ en Kemp gebruikt ook wel het woord Belgisch. Belangrijker is de afkomst in zijn derde roman, *Het kwellende wonder* (1936). Hier is de heldin, Ange Cortesem, de dochter van een Limburgse vader en een Twentse moeder: een ongelukkige verbintenis, niet alleen omdat die ouders elkaar niet zo liggen, maar vooral doordat ze hun dochter opzadelen met een genetisch pak-

⁸⁴ M. Kemp, *De bonte storm. Een carnavalsroman* (Den Haag 1929) 46.

⁸⁵ *Ibidem*, 66-67.

⁸⁶ *Ibidem*, 67.

⁸⁷ M. Kemp, *Vallende vogels. Roman van het Albert kanaal* (Maastricht 1934) 188.

⁸⁸ *Ibidem*, 81, 199, 210, 225.

Omslag van Mathias Kemps roman uit 1934, over een tragische liefdesrelatie rond de werken aan het Albertkanaal. Collectie SHCL.

ket vol tegenstrijdigheden. Ze heeft een wilde kant en een serieuze kant. Het ene moment ligt ze te fuiven in de dancings: dat is de erfenis van haar lichtzinnige vader. Het andere moment spelen de genen van de Twentse, Westfaalse, Germaanse moeder weer op en wil Ange het klooster in. De carnavalsdagen brengen haar gespletenheid ten volle aan het licht: haar innerlijke conflict - 'te zijn geraakt door 't bovennatuurlijke en van aanleg bevrediging te moeten zoeken in het natuurlijke'. Iemand bedenkt voor haar een bijnaam: de Madonna van de dancings.⁸⁹ Wat voor Ange respectievelijk de Limburger in het algemeen geldt, kan in feite worden gezegd van Kemps romanwereld als geheel: het zijn hybriden.

⁸⁹ M. Kemp, *Het kwellende wonder* (Maastricht 1936) 119.

De wereld van *Het kwellende wonder* is onmiskenbaar aangeraakt door de moderne tijd. Het is een wereld van dancings, jazz-muziek, sex-appeal, krijsende radio's, toeterende auto's, futurisme, cubisme en psycho-analyse. Op een vergelijkbare manier speelt Kemp in *Vallende vogels* met Hollywood, parachutespringen, het rijke Amerika, en de mores in de filmwereld. Men kan zelfs spreken van een 'filmisch' geschreven boek.⁹⁰

Intussen verwijderen beide boeken zich in veel opzichten niet ver van de klassieke streekroman, zeker niet in hun ontknoping. In *Het kwellende wonder* ontmoet Ange tenslotte Sander - overigens ook weer een hybride: boer, maar zeer belezen, en met een diploma van de landbouwhogeschool op zak. Na het gezamenlijk eten van rijstevla ontstaat er een toenadering, ze trouwen, en 'tot blijde verrassing van Sander' (en ook wel van de lezer) ontpopt Ange zich als een goede boerin 'met administratief talent', die 'met stijgend gezag' het werk der ondergeschikten inspecteert. Hen beiden wacht 'een gezond leven, te midden van nimmer falende vruchtbaarheid der natuur; een sterkende strijd tegen vijandige streken van zon en regen en wind'.⁹¹ Als Ange zwanger wordt, ontbreekt niets meer aan haar geluk. Weliswaar heeft zij al eerder een kind gehad, een aangenomen zoontje, maar dat kwam uit Rusland; al babbelde het een aardig mondje Limburgs dialect, het joch zou toch nooit kunnen aarden in een wezensvreemde omgeving, reden waarom Ange hem heeft afgestaan.

Ook *Vallende vogels* eindigt, bij alle ironie, geruststellend. Wel komen Sanneke en Willy, de hoofdpersonen, om het leven; maar hun getourmenteerde zielen worden gered. Sanneke, het ietwat verwaande meisje dat zo op Marlene Dietrich leek en van een glorieuze toekomst droomde, vindt op haar sterfbed in het Amerikaanse hospitaal haar gemoedrust als een Vlaamse pater haar toespreekt in 'de spraak van haar geboortegrond'.⁹² In diezelfde geboortegrond wordt ze begraven, nadat 'naar voorvaderlijke zeden [...] acht maagden, voorafgegaan door bruidjes in witte processiekleeders' het lijk naar de kerk hebben dragen, onder de klanken van Chopins treurmars, gespeeld door de harmonie.⁹³

Dat brengt ons bij een laatste opmerking over Kemp. Het katholicisme is in zijn boeken zeker niet afwezig. Het ziet er alleen heel anders uit, dan bij Koenen. Dat spreekt misschien het sterkst uit zijn laatste roman *De felle novene*. Ongewoon van opzet: deze keer geen hij en zij die elkaar moeten krijgen, in plaats daarvan een handvol paters die, ergens in het midden van de negentiende eeuw, de stad Torenen (= Maastricht) tot bekering willen brengen. Maar aan het begin en het eind van zijn roman plaatst Kemp beschrijvingen van twee volksfeesten, kermis en carnaval, die al het geploeter van de clerus om zielen te winnen sterk relativeren.⁹⁴

⁹⁰ Wiel Kusters & Tom Sintobin, 'Een "moderne streekroman"? Vallende vogels. Roman van het Albert Kanaal (1934) door Mathias Kemp', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden* 2003-2004, 23-45: 41.

⁹¹ Kemp, *Het kwellende wonder*, 219-220.

⁹² Kemp, *Vallende vogels*, 240 (cursivering JP).

⁹³ Ibidem, 246.

⁹⁴ M. Kemp, *De felle novene* (Maastricht 1947).

De romans van Koenen sloegen meer aan dan die van Kemp. Maar in die van Kemp klinkt meer straatrumoer. Hij kijkt en schrijft meer met de blik van een sociograaf, een volkskundige, een journalist. Terwijl Koenens Limburg boers en dorps en negentiende-eeuws is (*De korrel in de voor* en *Wassend graan* zijn gesitueerd in de jaren 1870-1900) en Roukens' Limburg zelfs middeleeuwse trekjes heeft, staat Math Kemp met beide benen in zijn tijd. Hij maakte deel uit van een groep schrijvers en beeldende kunstenaars die het oude en het nieuwe Limburg, korenveld en mijnschacht met elkaar wilden verzoenen.⁹⁵

Het verdroomde Limburg: Paul Haimon

Wie uit het voorgaande de generaliserende conclusie trekt dat het Limburg van de ouderen dorps- en romantischer was dan dat van de jongeren, mag de van 1940 daterende roman *Jonkheid* van de schrijver-dichter Paul Haimon niet ongelezen laten. Haimon (pseudoniem van Leo Cornelius Willem Laugs, 1913-1996) was de jongste van de in dit artikel besproken figuren. Toen zijn genoemde roman verscheen, was hij nog geen dertig.

In zijn bibliografie *Limburgensia* ruimt Math Kemp voor *Jonkheid* nadrukkelijk een plaats in en hij maakt ook duidelijk waarom. Het gaat om een verhaal gesitueerd in het Zuid-Limburgse landschap (dat Haimon, in de woorden van Kemp, 'met veel kleur en kijk op het karakteristieke' schildert), een verhaal dat zich afspeelt in een samenleving met 'Limburgsche karaktertrekken', rondom hoofdpersonen die 'blijk geven van de Limburgsche mentaliteit'. Kemp zelf zag hier intussen wel een probleem. Een streekroman was in zijn ogen niet een literaire constructie zoals andere; hij moest tegelijk een volkskundig verantwoord document zijn. En dat was *Jonkheid* niet. De roman schildert volksgebruiken die in werkelijkheid niet bestaan of althans in Limburg niet bestaan. 'Niet-kenners der streek' kregen van Kemp daarom het dringende advies, de roman 'als studiemateriaal, met reserve te betrachten'.⁹⁶

Zo gretig als Kemp zelf in zijn romans de moderniteit en het heden binnenhaalt, zo afkerig daarvan lijkt Haimon, althans in deze eerste roman. Zijn personages verplaatsen zich niet per auto (laat staan per vliegtuig), maar te paard of te voet. De stad staat bij hem voor materialisme en gemakzucht, het dorp daarentegen voor kleur en leven. Woorden die opvallend vaak terugkeren zijn 'droom', 'bont', 'zilver' en 'wild'.

Of het verhaal zoals Kemp stelt inderdaad in Zuid-Limburg speelt, is nog maar de vraag. De meeste toponiemen zijn fictief. We vernemen dat Wil en Mia Leerinx afkomstig zijn uit 'het Kempische',⁹⁷ dat de hof van Wils vader 'ginds aan de Maas ligt',⁹⁸ maar verder lijkt het verhaal zich af te spelen in een fantasie-landschap. Ook de voor Limburg typische katholieke devoties en folklore ontbre-

⁹⁵ Perry, 'Limburg kolenland', 67 e.v.

⁹⁶ Kemp, *Limburgensia*, nr. 90.

⁹⁷ P. Haimon, *Jonkheid* (Den Haag 1940) 25.

⁹⁸ *Ibidem*, 112.

ken nagenoeg of zijn door Haimon getransformeerd: een belangrijke rol speelt een fictieve, jonge traditie van Kerstspel-uitvoeringen in het dorp Benedendal en een al even fictief fluitconcours in het dorp Achterdal.

Rändel, een van Wils zoons, mag Latijn en Grieks gaan leren, maar of dit een aanloop naar het priesterschap is blijft lang onduidelijk; pas in de laatste hoofdstukken is sprake van 'het klooster', 'monnikskleeren', 'priesterstudent'.⁹⁹ Rändel is dus inderdaad voorbestemd voor het priesterschap, maar op het oogstfeest danst hij als de beste, met telkens andere meisjes; waarop Wale tegen Rein zegt dat Rändel 'wel een goede pater zou kunnen worden, omdat hij het leven goed zou begrijpen en omdat hij niet kwezelachtig was'.¹⁰⁰

Kortom, de sfeer is wel religieus en godvruchtig, maar niet kerks. De reserves van de pastoor jegens bepaalde volksgebruiken worden wel vermeld, maar spelen geen belangrijke rol. Dialect ontbreekt. De namen van de personages zijn eerder exotisch dan typisch Limburgs: Wale, Rilda, Florecijn, Dinge, Rändel, Gwendeleene...

Jonkheid is niet zozeer een streekroman als wel een boerenroman: het verhaal draait om sterke boerenzonen en mooie boerendochters met een hartstochtelijk verlangen liefde en huwelijksgeluk te vinden, liefst daar waar zij geworteld zijn: op het land en de boerderij van hun ouders. Zo blijft de succesvolle boer Wil Leerinx verlangen naar het herwinnen van het land in de Kempen dat zijn ouders hebben bewerkt. Al met al lijkt de wereld die de beginnende romanschrijver Haimon schildert in menig opzicht op die van Marie Koenen: een schrijfster van wie hij zich een kleine tien jaar later nogal nadrukkelijk heeft gedistantieerd.¹⁰¹

Keren we terug naar het oordeel van M. Kemp. De vanzelfsprekendheid waarmee hij een boek als *Jonkheid* als een Limburgse streekroman beschouwt en kritiseert, doet achteraf merkwaardig aan. 'Het Limburg dat Haimon schildert, is niet het echte Limburg', zegt Kemp eigenlijk. Maar wat beweegt hem een roman die zo nadrukkelijk sprookjesachtig van sfeer is, te bekijken door zo'n realistische - of liever regionalistische bril? Er lijkt maar één aannemelijke verklaring te zijn: destijds (ruwweg in de jaren 1920-1950) was onder de in Limburg werkzame schrijvers en kunstenaars het regionalisme zo dwingend dat het zich niet meer wegdenken liet. Het was een ideologie geworden.

Het zwierige Limburg: Charles Eyck

De lofzangen op het vele goede of zelfs superieure dat Limburg te bieden zou hebben, kregen niet zelden een politieke lading mee: afkeer van socialisme en communisme, van Holland, van 'vreemde' invloeden; sympathie voor de Groot-Nederlandse beweging. Liefdesbetuigingen aan de streek waren overigens geen

⁹⁹ Ibidem, 226, 230, 261.

¹⁰⁰ Ibidem, 233.

¹⁰¹ Haimon, 'Kleine confrontatie'.

monopolie van het conservatief-katholieke Limburg. De in Schaesberg geboren Tachtiger Frans Erens (1857-1935) bezong zijn Limburgse jeugd in 'Jongensjaren'.¹⁰² De in Gulpen geboren socialist Willem Vliegen, door tijdgenoten wel getypeerd als koel, nuchter verstandsmens, publiceerde een berijmde romantische lofzang op zijn geboortegrond: 'Bekoorlijk Zuid-Limburg'.¹⁰³ Erens en Vliegen schreven hun odes allebei op een leeftijd die nostalgie in de hand werkt, maar veel jongeren deelden dergelijke gevoelens.

Niet alleen de meeste in de provincie werkzame schrijvers, ook de in Limburg actieve beeldend kunstenaars manifesteerden zich met een zekere vanzelfsprekendheid als Limburgers en werden bovendien ook door de buitenwereld zo gezien. Veelzeggend zijn de persreacties op de in Den Haag in 1937 gehouden expositie van 'Hedendaagsche Limburgsche Kunst', die werk omvatte van Henri Jonas, Charles Vos, Joep en Suzanne Nicolas, Charles Eyck en anderen. De meeste critici waren het erover eens dat de tentoongestelde kunst zich kenmerkte door een specifiek Limburgs karakter. Men omschreef het met termen als zwierig, levenslustig, uitbundig, gemoedelijk, 'barokkerig' (al zag men wel dat een en ander voor Henri Jonas niet helemaal opging).¹⁰⁴

Op grond van overeenkomsten die men zag of wilde zien tussen de producten van een aantal in Limburg werkzame kunstenaars werd zelfs gesproken van een 'Limburgse school'. Monumentale kunst voor kerken en openbare gebouwen nam in hun oeuvre een opvallende plaats in. Zowel in dit monumentale als in hun vrije werk, zowel in vorm en sfeer als in thematiek, herkende men 'typisch Limburgse' elementen: bontheid, speelsheid, naïviteit, gevoelswarmte, verwijzingen naar het Limburgse landschap, naar legenden, volksdevotie en folklore. Geen kunstenaar representeert die combinatie sterker en uitbundiger dan Charles Eyck (1897-1983); geen enkel oeuvre is zo Limburgs. Het geldt al voor een vroeg schilderijtje als 'Landschap met mergelgroeve' (1917), zoals het geldt voor 'De begrafenis' (1938) en 'Schutterskoning' (1952). Het spreekt uit zijn evocaties van de carnavalsviering zoals het grote doek 'Lof der Zotheid' (1980), zijn 'Konin-ginnedag' (1960), maar ook uit veel van zijn stads- en dorpsbeelden: Molen van Nuth, Château Sint Gerlach, Beekstraat / Strabeek, Sint-Janskerk te Maastricht.¹⁰⁵ Toch was hij aan het begin van zijn loopbaan, in de jaren twintig, eerder een kosmopoliet: werkzaam in Italië en Frankrijk, in zijn stijl verwant met kunstenaars als Dufy, De Chirico en Utrillo, en onbetwistbaar modern. Het was niet alleen de praktische noodzaak geld te verdienen, die hem ertoe bracht monumentale opdrachten te aanvaarden, het paste bij zijn talent. Wie hem wegzet als 'typisch voorbeeld van een provinciaal', doet hem tekort.¹⁰⁶ Vast staat echter wel

¹⁰² F. Erens, *Vervlogen jaren* (Zwolle 1958) 29 e.v.

¹⁰³ J. Perry, 'Land van herkomst. Raadsels rond Willem Hubert Vliegen', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1993-1994*, 8-18; 16.

¹⁰⁴ M. Dickhaut & M. Beks, *Hedendaagsche Limburgsche Kunst 1937-1999. Retrospectie / Reconstructie* (Maastricht 1999) 74-75.

¹⁰⁵ J. Pouls e.a., *Charles Eyck 1897-1983. Kunstenaar tussen vernieuwing en traditie* (Maastricht 1997).

¹⁰⁶ Peter Yvon de Vries, in L. van Gorp & K. Goeyens, *Verslag colloquium eeuwfeest Charles Eyck* (Maastricht 1998) 52.

'Schutterskoning' van Charles Eyck. Olieverf op doek, 1952. Particuliere collectie.

dat als in de beeldende kunsten het typisch Limburgse ergens zichtbaar is, dan in het oeuvre van Charles Eyck.

Besluit

Niet alleen Charles Eyck, ook verschillende andere van de hierboven behandelde schrijvers, geleerden en kunstenaars bleven tot soms lang na 1945 actief en produceerden werk dat in veel opzichten als representatief kan gelden voor het specifiek regionale, het eigene. Maar het *regionalisme* was in de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw over zijn hoogtepunt heen. De explosieve politieke lading was eruit. Van Groot-Germaanse verbanden en verwantschappen werd na de Tweede Wereldoorlog om voor de hand liggende redenen weinig meer vernomen. Het Groot-Nederlandse perspectief maakte min of meer plaats voor de Benelux en de Europese Economische Gemeenschap. Van potentiële spanningen tussen Hollands-protestantse en Limburgs-katholieke aspiraties was vrijwel geen sprake meer. Uiteraard zal tussen centrum en periferie altijd en overal wel wrijving blijven bestaan. Maar de uitbundige viering van het gouden jubileum der staatsmijnen in 1952 maakte duidelijk hoezeer dit bedrijf,

Charles Eyck in zijn atelier in Ravenbos, werkend aan het schilderij 'Lof der zotheid', 1979. Foto: Guy van Grinsven.

aanvankelijk gevreesd en verwenst als Hollands-calvinistische indringer, wortel geschoten had en verlimburgst was.¹⁰⁷

Het neemt niet weg dat van tijd tot tijd oude ressentimenten oplaaiden. De sluiting van de mijnen vormde een pijnlijk proces, temeer doordat ze samen viel met een omslag in de conjunctuur. In diezelfde jaren zeventig lanceerde het kabinet-Den Uyl een wetsontwerp tot vorming van 24 mini-provincies. Bij uitvoering van dit project zou Limburg worden opgesplitst en, strikt genomen, ophouden te bestaan. De Limburgsche Liga uit de jaren twintig leek te herleven in de vorm van het actiecomité *Limburg blief Limburg*. Jo Wijnen, columnist van het *Dagblad voor Noord-Limburg*, zag er weinig in. Hij wees op het schrille contrast tussen de commotie over een in zijn ogen betrekkelijk onschuldige bestuurlijke reorganisatie (die overigens niet doorging), en de 'gelatenheid', de 'lankmoedigheid', de 'passiviteit', sterker nog, de 'aan masochisme grenzende lijdzaamheid', waarmee de provincie de zoveel zwaardere klappen van de mijnsluiting incasseerde.¹⁰⁸

Vergeleken met Rutten en Tuinstra wordt de volksaard hier op een heel wat minder vleiende manier gedefinieerd. Wijnen hekelt het *lijdzame* Limburg.

¹⁰⁷ Jos Perry, 'Jubeljaren. Staatsmijnen weerspiegeld in vier jubilea', *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 134-135 (2000) 7-84; 80.

¹⁰⁸ Jo Wijnen, *Bestaat Limburg echt?* (Maasbree / Voeren 1978) 30-32.

De trots op de eigen volksaard die een eerdere generatie aan de dag legde, verkeert bij hem als het ware in zijn tegendeel en slaat om in scherpe zelfkritiek.

Al met al lijkt het regionalisme zoals zich dat vooral vóór 1940 articuleerde, een gepasseerd station. Toch is het aannemelijk dat regionalisme zich zal blijven manifesteren, zij het in wisselende vorm en intensiteit. Toenemende integratie en cultivering van het eigene zijn twee kanten van dezelfde medaille. Regionalisme is niet alleen het koesteren van verschillen, het is ook het construeren daarvan - of het opnieuw construeren.

Leerrijk is in dit opzicht de studie van Celia Applegate over Duitsland. Zij wijst op de kracht waarmee de traditionele cultus rondom dat onvertaalbare begrip *Heimat* in het naoorlogse Duitsland en in het bijzonder in Rheinland-Pfalz verdrongen leek te worden door de - overigens in heel Europa waarneembare - 'Amerikanisering' van de cultuur. Anderzijds plaatst zij bij dat laatste begrip toch ook nuttige kanttekeningen. Zo blijken de dialecten nog steeds vitaal en populair ook onder jongeren. Het concept *Heimat* (hoe ook gedefinieerd) wordt door Duitsers nog steeds als essentieel deel van hun sociale identiteit beschouwd; niet alleen politieke wetenschappers en antropologen beweren dat, het wordt ook onderstreept door het fenomenale succes van de tv-serie *Heimat*. En sinds de val van de Berlijnse Muur in november 1989 zien we hoe zich ook in Oost-Duitsland provinciale Duitse identiteiten en het '*Heimat*-bewustzijn' opnieuw manifesteren.¹⁰⁹

Ook Nederlands-Limburg koestert het verschil, vanouds, of weer opnieuw. Hoe dat in zijn werk gaat, tot op de dag van vandaag, kunnen we zelf waarnemen. Luister bijvoorbeeld naar de liedjes van *Rowwen Hêze*. Bestel een streekgerecht, in een van de eethuisjes die zich daarop toeleggen. Bezoek de expositie 'Reis naar Welten': coproductie van fotograaf Ton van Til en dichter Peter Winkels die 'samen op zoek gingen naar het wezen van Limburg, het landschap en haar bewoners'.¹¹⁰ Luister en kijk naar *L1*, de Limburgse omroep, die zelfs de weersvoorspellingen een onmiskenbare regionale kleur weet te geven. Sla een blik in toeristische gidsjes als *Limburg & Limburg*, die vandaag de dag niet meer uitweiden over het katholieke geloof, maar ons leren dat we de 'echte' Limburger herkennen aan zijn gevoel voor tradities en zijn liefde voor het goede leven.¹¹¹ Of luister naar de installatiespeech van de in juli 2005 aangetreden commissaris van de koningin, 'gouverneur' L.J.P.M. Frissen:

Met veel trots zeg ik [...]: ik ben een Limburger [...] Ik ben een Limburger. Ik ben geworteld in het Limburgse gemeenschapsleven en in onze rijke culturele traditie. Ik koester het sterke regionale bewustzijn en voel mij verknocht aan dit bijzondere gebied in Nederland en Europa. Ik ben een Limburger. Maar juist als Limburger zie ik zo goed wat ons tegenhoudt. Aan de ene kant hebben wij een bijzondere hang naar de regio, de kleinschaligheid, de menselijke maat. Aan de andere kant willen wij onze partij

¹⁰⁹ Celia Applegate, *A Nation of Provincials. The German Idea of Heimat* (Berkeley 1990) 244-246.

¹¹⁰ P. Winkels, *Reis naar Welten*. Met foto's van Ton van Til (Venlo 2004).

¹¹¹ M. Boutz-Schijvens, *Limburg & Limburg* (Hasselt / Maastricht 2002) 42.

meespelen in Nederland, in Europa en in de wereld. [...] Tegelijkertijd kunnen wij trots zijn op onze internationale troeven. Op Limburgse industriële producten [...], onze gastronomie en op de kunst die wij verstaan om oud en nieuw met elkaar te combineren. Wij Limburgers hebben het beste van twee werelden. Wij zijn wereldburgers die in een overzichtelijke schaal van dorpen en kleine steden leven. Wij hebben hightech en harmonieën, biotechnologie en blaasmuziek, life-sciences en landschapsparken. Het is niet of-of, maar en-en. Wij hebben het allemaal.¹¹²

Dit toevallige plekje waar wij leven is niet zomaar een plekje als elk ander. Het is de beste van alle werelden. Ziedaar het oergevoel van elk regionalisme. De formuleringen wisselen. Het sentiment blijft hetzelfde.

¹¹² www.gouverneurfrissen.nl/speeches.